

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Pranas Vaičaitis

**MOKSLINĖS FANTASTIKOS ŽANRAS XX A. ANTROJOJE PUSĖJE JAV:
ALGIO BUDRIO KŪRYBA**

Magistro baigiamasis darbas

Literatūros ir spaudos studijų programa, valstybinis kodas 621Q20006
Literatūrologijos studijų kryptis

Vadovė doc. dr. Asta Gustaitienė

_____ (parašas) (data)

Apginta doc. dr. Rūta Eidukevičienė

_____ (parašas) (data)

Kaunas, 2016

Turinys

Mokslinės fantastikos žanras XX a. antrojoje pusėje JAV: Algio Budrio kūryba (santrauka)	3
The Genre of Science Fiction in the USA at the Second Part of the 20th Century: the Works by Algis Budrys (summary).....	4
Įvadas.....	5
1. Žanrų kritika ir mokslinės fantastikos žanras.....	9
1.1. Erico Donaldso Hirscho Žanrų teorija.....	9
1.2. Bruce'as Sterlingas apie mokslinės fantastikos žanro specifiką.....	10
1.3. Dominuojančios mokslinės fantastikos temos ir idėjos.....	11
2. Mokslinės fantastikos žanras Jungtinėse Amerikos Valstijose.....	15
2.1. Žanro savitumas JAV.....	15
2.2. „Naujosios bangos“ judėjimas.....	16
2.3. Algio Budrio ir kitų JAV fantastų pranašystės.....	19
3. Algio Budrys – JAV mokslinės fantastikos atstovas	21
3.1. Biografijos dominantės.....	21
3.2. Kūrybinis kelias.....	21
3.3. „Šelmis mėnulis“ - žymiausias Budrio kūrinys.....	26
3.4. „Krentantis deglas“ – mokslinė fantastika ir paralelė su okupuota Lietuva.....	32
4. Algio Budrio kūrybos recepcija.....	40
4.1. Algio Budrio kūrybos recepcija Lietuvoje.....	40
4.2. Algio Budrio kūrybos recepcija JAV.....	43
Išvados.....	45
Šaltiniai ir literatūra.....	47
Priedai.....	49

MOKSLINĖS FANTASTIKOS ŽANRAS XX A. ANTROJOJE PUSĖJE JAV: ALGIO BUDRIO KŪRYBA

Santrauka

Mokslinei fantastikai būdingas iš tiesų esamų ar išgalvotų mokslo pasiekimų ar egzistuojančių konkrečių asmenų vaizdavimas. Tai yra populiariosios literatūros žanras, kuris specifiškas savo išskirtine tematika: kosminės kelionės, susidūrimai su ateiviais, aukštosios, dar neegzistuojančios, technologijos. Taip pat mokslinės fantastikos kūriniams gali būti būdingos temos apie utopiją arba apie distopiją, alternatyviąją istoriją. Nepaisant to, nuo XX a. vidurio, atsiradus „Naujosios bangos“ judėjimui, mokslinės fantastikos žanro tematika pradeda keistis. Jis tampa panašesnis į rimtosios literatūros kūrinius, nes domimasi socialiniais aspektais. „New Wave“ judėjimui priklausė ir lietuvių kilmės rašytojas Algis Budrys. Iškyla problema – kokie bruožai būdingi Algio Budrio mokslinei fantastikai, kokios paralelės matomos su tuometinėmis realijomis Lietuvoje?

Šiame darbe analizuojami trys autoriaus romanai, „Šelmis mėnulis“ (1960), „Krentantis deglas“ (1959) ir „Kas?“ (1958), priklauso mokslinei fantastikai, tačiau kūrinių tematika turi skirtingą ryšį su to meto Lietuva.

Romanas „Šelmis mėnulis“ paralelių su tuometiniu gyvenimu Lietuvoje neturi. Šiam romanui yra svarbesni santykiai tarp knygos veikėjų ir mokslinis aspektas. „Šelmyje mėnulyje“ aprašomos klonavimo ir teleportacijos į mėnulį technologijos plėtoja žmogaus nemirtingumo tematiką. „Krentančiame degle“ matoma paralelė su Lietuvoje vykusi partizaniniu judėjimu, okupuotos šalies visuomene ir valdymo formomis. Romane žemiečiai kovoja prieš jų planetą okupavusius Įsibrovėlius. Sukilėlių veiksmai prieštarauja jų ketinimams išlaisvinti Žemę. Įsibrovėlių sukurta visuomenė parodoma kaip laiminga bendruomenė, kuriai yra svarbi agrarinė kultūra. Romane paliečiama lyderystės tematika taip pat aktuali, nes ji primena diktatūros egzistavimą XX a. vidurio Lietuvoje. Romane „Kas?“ matoma paralelė su Šaltuoju karu. Pagrindinis romano herojus tampa JAV ir SSRS ginklavimosi ir aukštųjų technologijų varžymosi simboliu. Tai galima pasakyti tiek dėl to, kad amerikiečių fizikas dalyvauja moksliniame projekte, tiek dėl to, kad jį sovietai paverčia kiborgu. Atlikus visų tekstų analizę paaiškėja, kad Budrio romanuose fantastikos elementai yra antraplaniai. Svarbiausi aspektai Budrio kūryboje – žmonių tarpusavio ryšys ir sociumo realijos, kurių didžioji dalis sukuria paralelę su XX a. vidurio Lietuvos realijomis.

THE GENRE OF SCIENCE FICTION IN USA AT THE SECOND PART OF THE 20TH CENTURY: THE WORKS BY ALGIS BUDRYS

Summary

One of the main characteristics of science fiction is the portrayal of real or fictional scientific achievements, or the representation of existing people. Science fiction is a popular literature genre, which usually deals with these topics: cosmic voyages, encounters with extraterrestrial life forms and advanced technology. Also, utopian and dystopian, or alternate history are common themes in the science fiction genre. Regardless of these trends, in the second half of the 20th century, under the “New Wave” movement influence, the science fiction genre begins to evolve. The works of the genre become more similar to the works of more serious literature: it begins to dwell more upon the social aspects of characters and their interactions. The works of the Lithuanian writer Algis Budrys were also characteristic of the “New Wave” movement. One might ask a question – what specific characteristics are common in the works of Algis Budrys and what parallels can be made with the Lithuanian social regime of that time.

Three novels of Algis Budrys will be analyzed: “Rogue Moon“ (1960), “The Falling Torch“ (1959) and “Who?“ (1958). All of these novels belong to the science fiction genre, but the themes of the novels have different links with his home country.

“Rogue Moon“ has no parallels with Lithuanian regime of the time. The relationship between the characters of the novel and the scientific aspects are emphasized in this novel. The book describes how cloning and teleportation to the Moon ir creates the concept of human immortality. In “The Falling Torch“, we can make a parallel with the partisan movement that took place in Lithuania at the time, along side the realities of life in the occupied and controlled society. In the novel, the earthlings are fighting the Invaders of the earth. Although, the actions of the rebellion movement are conflicting with the will to free Earth and the society created by the Invaders is portrayed as happy and an agrarian culture practicing society. The theme of leadership is analyzed as it is relevant to the dictatorship practiced in the middle of the 20th century in Lithuania “Who?“ draws obvious parallels with the Cold War. The main character of the novel becomes the symbol of weaponization and high-tech race between USA and The Soviet Union. The scientific project is led by an American physicist and the Russians transform him into a cyborg. After the analysis of the works of Algis Budrys, it becomes clear that the science fiction elements are not as significant as the relationship between people and the social aspects of life in Lithuania in the middle part of the 20th century.

IVADAS

Algis Budrys – vienas įžymiausių lietuvių kilmės fantastikos kūrėjų, kuris didžiąją gyvenimo dalį praleido Jungtinėse Amerikos Valstijose, priklausė žymiausių JAV fantastų ratui, buvo XX amžiaus viduryje atsiradusios, specifinę mokslinės fantastikos kryptį atspindinčios, „New Wave“ atstovas.

Mokslinės fantastikos žanre, kuris būdingas Budrio kūrybai, regimi iš tiesų esami ar išgalvoti mokslo pasiekimai, pasireiškiantys visuomenėje ar egzistuojantys konkrečių asmenų gyvenime (Sterling 2008). Terminas buvo sukurtas vieno iš pagrindinių žanro rašytojų, amerikiečių leidėjo Hugo Gernsbacko, o išpopuliarėjo 1920 m. Tai yra populiariosios literatūros žanras, specifiškas savo išskirtine tematika, kurioje dėmesys sutelkiamas į kosmines keliones, susidūrimus su ateiviais, aukštąsias, dar neegzistuojančias technologijas. Taip pat kalbama arba apie utopiją, arba apie distopiją. Kai kuriose knygose fantastika išreiškiama alternatyvia istorija.¹

Egzistuoja septyni mokslinės fantastikos žanrai: Sci-Fi, kiberpankas, karinė mokslinė fantastika, „kietoji“ mokslinė fantastika, „minkštoji“ mokslinė fantastika, paralelios – alternatyvios visatos MF.² JAV kūrė mokslinės fantastikos rašytojai nebuvo pirmieji šio žanro atstovai, tačiau jie padarė labai didžiulę įtaką MF evoliucijai. MF literatūros ribas jie pradėjo plėsti penktajame XX a. dešimtmetyje, taip suformavę naują, „minkštosios“ mokslinės fantastikos, MF žanrą. Tada, tariant MF britų rašytojo Grahamo Sleighto žodžiais, mokslinė fantastika pasinėrė į pliuralizmą (Sleight 2012). JAV dominavusias tradicines temas pakeitė metaforiškas rašymas, nekoncentruotas į ankstesnius dėmesio objektus, pavyzdžiui, kelionę į mėnulį. Tokioje kūryboje ypač pasižymėjo Alfredas Besteris bei Fritzas Leiberis (Sleight 2012).

Nuo 1950 –ųjų mokslinė fantastika tapo labiau pažengusi, rafinuota, ir satyriška, pripažįstanti labiau antropologiškai pagrįstą spėliojimą apie visuomenes ir kultūras. Kitaip tariant, spekuliacijos atrodė realistiškesnės, įtikinamesnės dėl glaudaus ryšio su nūdienos realijomis. Daug knygų (ir filmo adaptacijų) kūrė su Šaltuoju Karu susijusių paranojų bei baimę. Pavyzdžiui, Walterio Michaelo Millerio romane „Kantata Leibovičiui“ („A Canticle for Leibowitz“), išleista 1959 m., pasakoja apie religinio ordino pastangas išsaugoti katalikiškąjį pažinimą pobranduoliniu laikotarpiu (Sterling 2008).

Per savo gyvenimą Budrys sukūrė aštuonis romanus, dešimtis apsakymų ir publicistikos darbų (apžvalgų ir esė). Jo pirmasis kūrinys „Netikra naktis“ („False Night“) išleistas 1954 m.

¹Pavyzdžiui amerikiečių mokslinės fantastikos rašytojo romane „Geležinis sapnas“ („The Iron Dream“), parašytame 1982 m., pateikiama alternatyvios istorijos įvykis – Adolfas Hitleris išvyksta į Ameriką ir parašo mokslinės fantastikos romaną.

²Goldslacher A., Eos A., *Science Fiction & Fantasy: A Genre With Many Faces*. Prieiga internete: <https://www.sfsite.com/columns/amy26.htm> (žiūrėta 2016-03-02).

“Lions Book” leidyklos. Tiesa, kiek anksčiau, šeštasis knygos skyrius publikuotas tų pačių metų žurnalo “Galaxy” numeryje pavadinimu „Šarvuotas“ (“Ironclad”).

Už savo kūrinius Budrys buvo nominuotas 15 nominacijų įvairiuose literatūriniuose konkursuose, pavyzdžiui, Hugo, Lotus, MF³ kronikų apdovanojimuose. Budrys du kartus gavo premijas: 2007 m. MF mėgėjų apdovanojimą už indėlį mokslinės fantastikos lauke ir 2009 m. “Nebula“ apdovanojimuose gavo „Saulėgrīžos“ premiją.⁴ Budrys buvo ir žurnalistas, rašęs mokslinės fantastikos knygų apžvalgas. Nuo 1965 m. „aštrias“ knygų recenzijas reguliariai pradėjo rašyti "Galaxy" bei "Magazine of Fantasy and Science Fiction" žurnalams. Visi rašytojo ir žurnalisto darbai yra susiję tik su moksline fantastika. Nuo 1993 m. A. Budrys redagavo mokslinės fantastikos, *fantasy* ir siaubo žurnalą “Tomorrow Speculative Fiction“. Algis Budrys rašė kartu su tokiais rašytojais kaip amerikiečiais Isaacu Asimovu, Jerre Pournelle, Ronu Hubbard, bei angliu J. G. Ballardu. Budrį bei Hubbardą siejo ypatingas kūrybinis ryšys, nes nuo 1985 iki 2008 metų lietuvis redagavo aštuoniolika “L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future“ antologijų. Pažymėtina, kad aštuntąjį tomą Budrys redagavo kartu su angliu MF rašytoju Dave Wolvertonu.⁵

Šio darbo **objektas** – Algio Budrio, kaip lietuvių kilmės Amerikos rašytojo, mokslinės fantastikos žanro kūrybos savitumas ir kūrybos recepcija Lietuvoje ir JAV. Tam, kad JAV MF žanro savitumas būtų geriau suprastas, bus aptarta lietuvių kilmės autoriaus Algio Budrio kūrybos recepcija tiek Lietuvoje, tiek Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur rašytojas gyveno ir kūrė romanus bei apsakymus anglų kalba. Daugiausiai dėmesio bus kreipiamas į internetinėje erdvėje patalpintą recepciją: knygų apžvalgas, bendrą kūrybos aptarimą. Darbe svarbu aptarti tiek literatūros kritikų, tiek skaitytojų išpūdžius apie Algio Budrio kūrinius ir argumentus, pagrindžiančius šias nuomones.

Šiame darbe JAV kurtos mokslinės fantastikos bruožai ir tematikos specifika bus parodomi trimis lietuvių kilmės rašytojo Algio Budrio romanais. Tyrinėjami **šaltiniai** tokie: „Šelmis mėnulis“ (“Rogue Moon”), „Krentantis deglas“ (“The Falling Torch“) ir „Kas?“ (“Who?“). Romanai pasirinkti dėl to, kad jų visų temos parodo ne tik jau iki tol MF būdingus bruožus, bet ir jų kaitą, atsiradusią penktajame - šeštajame XX – jo amžiaus dešimtmečiuose. Be to, jie yra vieni garsiausių Budrio kūrinių. Pirmajame romane paliesta klonavimo idėja, o „Kas?“ matyti politinė potekstė, kurioje vaizduojami JAV ir SSRS santykiai XX a. viduryje. Kita vertus, „Krentantis deglas“ pasirinktas dėl matomų poteksčių apie tuometinę padėtį SSRS okupuotoje Lietuvoje. Visos trys knygos paliečia ir žmogaus identiteto problemą, kas iki tol taip pat nebuvo būdinga MF kūriniams. Magistro darbo **problema** – kaip atrodo Algio Budrio kūryba žanriniu požiūriu JAV „Naujosios Bangos“ judėjimo kontekste?

³Čia ir toliau bus MF bus vartojama kaip mokslinės fantastikos santrauka.

⁴Prieduose bus nurodytas pilnas gautų premijų ir nominacijų sąrašas.

⁵Tikrasis vardas David'as Farland'as. Jis yra tiek *fantasy*, tiek mokslinės fantastikos autorius. <http://davidfarland.com/about/> (žiūrėta 2016-03-02).

Tikslas – žanro požiūriu analizuoti Algio Budrio mokslinės fantastikos žanro kūriniai ir kūrybos recepciją. Kad šis tikslas būtų pasiektas, bus išskirti šie **uždaviniai**:

1. Aptarti Žanrų kritiką ir mokslinės fantastikos sampratą.
2. Remiantis literatūrologo Bruce Sterlingo tyrimais, išryškinti esmingiausius mokslinės fantastikos bruožus ir parodyti žanro evoliuciją iki XX a. vidurio.
3. Atskleisti „Naujosios bangos“ judėjimo ypatumus.
4. Išryškinti JAV „Naujosios bangos“ mokslinės fantastikos bruožus Budrio romanuose.
5. Analizuoti Algio Budrio gyvenimo ir kūrybos recepciją;

Darbo **metodas** – analitinis, interpretacinis, apžvalginis, tyrinėjant mokslinės fantastikos kūriniai, remiamasi Žanrų kritika, E. D. Hirscho žanrų teorija. Darbo **struktūra** – darbas sudarytas iš teorinės ir praktinės dalių: teorinėje bus supažindinta su Hirsho žanrų kritika bei mokslinės fantastikos teorija ir praktika, kur bus pateikti šio žanro istorija bei bruožai, antroje atskleidžiama žanro specifika JAV, išryškintos mokslinės fantastikos žanro atmainos, pavadintos „Naująja banga“ savitumas. Trečioje dalyje bus pateiktas Algio Budrio kūrybinis kelias. Bus parodomas ryšys tarp jo kūrybos ir „Naujosios bangos“ judėjimo, aptartamos būdingos mokslinei fantastikai temos ir idėjos. Bus aprašomos, lyginamos, analizuojamos trys Budrio knygos: „Šelmis mėnulis“ („Rogue Moon“, 1960), „Krentantis deglas“ („The Falling Torch“, 1959) ir „Kas?“ („Who?“, 1958). Ketvirtojoje dalyje bus pateikta Budrio kūrybos recepcija Lietuvoje ir JAV.

Hipotezė: Algio Budrio kūryboje matyti visi mokslinės fantastikos žanro bruožai, anksčiau rašiusių fantastų idėjos, tačiau darbai gali būti priskirti rimtajai literatūrai, nes yra veikiami „Naujosios bangos“, atnaujinusios mokslinės fantastikos žanrą, principu.

Darbo naujumas ir aktualumas. Kadangi Algio Budrio tėvas bendradarbiavo su su emigracine vyriausybe, Algio Budrio kūryba Lietuvoje buvo mažai žinoma, nors Vakaruose jis vertinamas ne blogiau už pripažintą mokslinės fantastikos kūrėją Robertą Sheckley (Beresnevičius 2003). Algio Budrio kūrybą Lietuvos kritikai iki šiol vertina teigiamai, tačiau leidėjai išleido tik du rašytojo darbus. 1994 m., kai žurnale „Kaukas“ bei apsakymų rinkinyje „Užslinks naktis“ pasirodė apsakymas „Tūnantys tamsoje“. Kitas lietuvių kalba pasirodęs kūrinys pasirodė tik 2002 – aisiais metais, „Vagos“ išleistas romanas „Šelmis mėnulis“. Nepaisant to, šiandien Algis Budrys yra žinomas kaip vienas iš žymiausių lietuvių kilmės rašytojų, mokslinės fantastikos žanro atstovų. Nors kalbant apie Budrio kūrybą, kartojama, kad ji priklauso Mokslinės fantastikos žanrui, nėra nuosekliau studijuota, kaip ji koreliuoja su JAV būdinga mokslinės fantastikos žanro kryptimi, pavadinta „Naująja banga“.

Ištirtumas: Algio Budrio kūryba yra daugiausiai analizuota Jungtinėse Amerikos Valstijose, apžvalgos yra publikuotos tiek spausdintine, tiek elektronine formomis. Rašytojo knygas

yra aptarę tokie apžvalgininkai kaip Charlesas Plattas, žurnalistas Johnas Cluthe, Jamesas Waltonas. Trumpai Budrį Lietuvos skaitytojams yra pristatęs Gintaras Beresnevičius, o Gediminas Kulikauskas recenzavo romaną „Šelmis mėnulis“. Nuosekliausiai apie mokslinės fantastikos žanrą, jo pokyčius rašė Bruce Sterlingas straipsnyje “Science Fiction. Literature and performance”. Darbe bus naudojamosi vertingomis šio autoriaus įžvalgomis apie žanrą.

I. ŽANRŲ KRITIKA IR MOKSLINĖS FANTASTIKOS ŽANRAS

XX a. antroje pusėje literatūrologai atsigręžė į nuo Aristotelio laikų svarbias žanrų teorijas. Suvokta, jog žinant nusistovėjusias žanrų konvencijas, žanro pokyčius, raidą, galima nemažai pasakyti apie patį kūrinį. Šiame skyriuje bus aptariamas Erico Donaldso Hirscho požiūris į Žanrų kritiką. Taip pat bus apžvelgta mokslinės fantastikos specifika – raida, temos bei idėjos.

I. I. Erico Donaldso Hirscho žanrų teorija

Žanrų kritika yra labai senas būdas, siekiantis suprasti literatūrą, kurią pradėta naudoti dar senovės Graikijoje (Guerin et al. 1992: 264). Aštuonioliktajame amžiuje ji buvo dominuojanti literatūros kūrinių kritika, tačiau devynioliktajame šimtmečiuose jos populiarumas atslūgo. Nepaisant to, įvairios sąvokos, pavyzdžiui, dramos, prozos, lyrikos sąvokos, buvo vis iš naujo tyrinėjamos, žanrai naujai apibrėžiami, ieškoma tinkamos terminologijos. (Guerin et al 1992: 265).

Dvidešimtojo amžiaus antroje pusėje Žanrų kritika susidomėta iš naujo. Apie šį literatūros interpretavimo metodą daug ir aktualiai kalbėjo literatūros kritikas amerikietis Ericas Donaldas Hirschas knygoje „Pagrįstumas interpretacijoje“ („Validity in Interpretation“). Joje kritikas pabrėžia individualumą kiekviename konkrečiame literatūros kūrinyje. Jo nuomone, nuo to, kaip skaitytojas supranta kūrinį, priklauso ir to kūrinio žanro percepcija, kurią siekė parodyti autorius. Jei skaitytojas manys, kad darbas yra vieno žanro, o iš tiesų yra kito, atsirastų neteisingas aiškinimas (Guerin et al. 1992: 266). Knygoje „A Handbook of Critical approach“ cituojamas pats Hirschas: „interpretuotojo nuojauta, kokia yra kūrinio prasmė, stipriai paveiks jo supratimą apie detales <...> supratimas gali atsirasti tik tada, kai interpretuotojas vadovaujasi ta pačia tikėjimosi sistema, kaip ir kalbėtojas ar rašytojas“ (Guerin et al 1992). Tuo norėta pasakyti, jog skaitytojas turi suprasti įvairių žanrų sąvoką, žanro konvencijas taip, kaip suvokia darbo autorius ar oratorius. Pavyzdžiui, tam, kad Juleso Verne kūriniai būtų analizuojami tinkamai, reiktų žinoti, jog XIX a. prancūzų rašytojo darbai buvo laikomi moksline fantastika. Todėl, manytina, kad, vadovaujantis Hirscho teorija apie Žanro konvencijų suvokimo svarbą, nuostata, esą Verne kūrė nuotykių romanus, būtų klaidinga. Hirscho manymu, kiekviena reikšmė apie žanrą, kuri visuotinai suprantama vienodai, gali būti įvardijama kaip „konvencijų sistema“ (Guerin et al. 1992: 266). Tuo norėta pasakyti, jog senesnių kūrinių žanras turi būti įvardijamas taip, kaip jis buvo įvardijamas to kūrinio išleidimo metu. Ši įžvalga yra svarbi tyrinėjant Algio Budrio kūrybą žanro požiūriu; svarbu atsižvelgti į XX a. JAV būdingas mokslinės fantastikos žanro transformacijas.

Šias Hirscho išsakytas mintis apie Žanrų konvencijas literatūrologas Guerinas laiko iššaukiančiomis, stimuliuojančiomis, tačiau sudėtingomis (Guerin et al. 1992: 266). Visų pirma, dėl

to, kad literatūros žanrai negali taip paprastai būti suskirstyti dėl pačios literatūros esmės. Ji paremta individualumu, vaizdingumu, originalumu. Visgi knygos autoriai daro išvadą, kad kūrinio žanro atpažinimas, žinant jo konvenciją, padeda mums labiau suprasti patį kūrinį.

Kitame poskyryje bus apibrėžiamas mokslinės fantastikos žanras, išryškinama jo specifika, ypač koncentruojantis į JAV būdingą mokslinės fantastikos žanro modelį. Čia bus daugiausiai remiamasi literatūrologo Bruce'o Sterlingo įžvalgomis.

1.2. Bruce'as Sterlingas apie mokslinės fantastikos žanro specifiką

Vienas iš mokslinės fantastikos žanro pirmtakų, kaip straipsnyje “Science Fiction. Literature and performance” rašo Bruce Sterlingas, buvo prancūzas Cyrano de Bergeracas. Pastarasis sukūrė istoriją apie keliautoją į mėnulį, ten atradamas visuomenę, nepatyrusią karų, ligų ar bado. Keliautojas suvalgo vaisių nuo biblinio pažinimo medžio ir apsigyvena mėnulyje, taip įsiliedamas į vietinę bendruomenę. Jis tampa filosofu, tačiau vėliau išvaromas dėl erezijų. Anot MF tyrinėtojo Bruce'o Sterlingo, rašydamas tokią istoriją, autorius stengėsi neįmanomą parodyti tikėtiniu dalyku (Sterling: 2014). Šiuose veikaluose matomos keistos pabaisos, grubi satyra, kuri būdinga Bergeracui (tačiau patys elementai nėra būdingi tik MF žanrui). Kitas prancūzų autorius Louis-Sebastienas Mercieris parašė knygą „2500 – ujų memuarai” (“Memoirs Of The Year 2500”, 1771). Šiame darbe vaizduojama XXV a. utopinė visuomenė, kuri garbina mokslą.

Tuo metu, kai daug rašytojų pavaizdavo būsimą utopinę „Dangaus karalystę” ar utopinę visuomenę kažkokiame mitinėje žemėje, Mercieris vaizdavo sociumą, kurį buvo galima įžvelgti realiame gyvenime.

Sterlingo teigimu, 1818 m. Mary Wollstonecraft Shelley žengė kitą svarbų žingsnį mokslinės fantastikos vystymėsi, publikavusi „Frankenšteiną“. Literatūrologas straipsnyje teigia, jog dėl šio kūrinio rašytoja praminta „mokslinės fantastikos motina” (Sterling 2014). Pagrindinį veikėją Viktorą Frankenšteiną ji pavertė besipraktikuojančiu mokslininku, besidominčiu galvanine elektra ir gyvo organizmo operavimu – 1800 metų pradžioje laikytomis dvejomis pažangiomis technologijomis. Nors į gyvenimą grąžinti lavonai iki šiol lieka neįgyvendinta idėja, Shelley savo istorijoje šiai idėjai suteikė mokslinio įtikinamumo. Šis meistriškas manipuliavimas skaitytojais leido sukurti jaudinančius nusistebėjimo bei baimės potyrius (Sterling 2014).

Julesas Verne, kuris taip pat laikomas vienas iš mokslinės fantastikos pradininkų, ne taip kaip Bergeracas, kūrė tikrąją mokslinę fantastiką. Pirmajame romane „Paryžius XX – ajame amiuje” (*Paris au XXe siècle*, 1863) veiksmas vyksta 1960-aisiais, kur egzistuoja traukiniai, automobiliai, faksai, ir panašios į kompiuterį bankininkystės mašinos. Vis dėlto, distopiško pasaulio vaizdavimas, kuriame neegzistuoja menas, buvo per radikalus sprendimas Verne leidėjui Julesiui

Hetzeliui. Jis turėjo daugiau už rašytoją supratimo apie tai, kas patinka didžiajai daliai skaitytojų. Vadovaujant Hetzeliui, Verne'as paliko savo futurizmą ir 1863 m. pradėjo rašyti romaną „Penkios savaitės balione“. Šioje šiuolaikinių techno-trilerių serijoje, kaip pastebi Sterlingas, skaitytojas susipažįsta su oro balionais, povandeniniais laivais, traukiniais, mechaniniais drambliais, ir daug kitų taikomųjų stebuklų, apibūdintų neprilygstamu techniniu tikslumu ir paženklintu juokingu humoru. Verne'o romanai pasiekė nepaprastą tarptautinį pasisekimą, ir jis tapo savo laikų legenda. Jo pagrindiniai darbai, kurie buvo ekranizuoti, liko populiarūs ir XXI – jame amžiuje (Sterling: 2014).

1. 3. Dominuojančios mokslinės fantastikos temos ir idėjos

Kokios svarbiausios, labiausiai atpažįstamos mokslinės fantastikos temos ir idėjos, kokia jų raida? MF žanras yra modernus. Nors kitų žanrų rašytojai savo knygose palietė problemas, kurias analizuoja ir mokslinė fantastika, bet jų istorijose nebuvo spekuliacijų technologinėje ar mokslinėje srityse, kuo mokslinė fantastika ir išsiskiria iš kitų žanrų literatūros, įskaitant fantasy ar siaubo kūrinius. Anot „Science Fiction. Literature and Performance“ straipsnio autoriaus, MF rašytojo Bruce'o Sterling'o, MF formaliai susikūrė Vakaruose, kur Industrinė revoliucija sąlygojo pasikeitimus sociume, o tai, savo ruožtu, davė peno rašytojams bei intelektualams apmąstyti technologijų įtaką ateityje. XX a. pradžios grožinėje literatūroje atsiranda naujos, iki tol neplėtotos temos, tokios kaip kosminės kelionės, robotų, ateivių egzistavimas ir kelionės laiku, utopijos ar distopijos vaizdavimas. Reiktų pridurti, jog mokslinėje fantastikoje svetimos būtybės būdavo ne tik ateiviai iš kitų planetų. Čekų rašytojo Carlo Čapeko knygoje „Karas su salamandromis“ (*Válka s mloky*, 1936) pasakojama apie žmonių bei aukštą intelektą įgavusių salamandrų konfrontaciją. Mokslinėje fantastikoje galima rasti pranašišku perspėjimų, utopinių siekių, visiškai įsivaizduojamų pasaulių, milžiniškų nelaimių, keistų kelionių, Visa tai pateikta, vykstant „techno-socialiniams“ procesams. Rašytojai palietė atominės energijos evoliucijos, atominių bombų kūrimo temas, o taip pat aprašė nuotykius kosminėse kelionėse, apsilankymus mėnulyje bei galimybės klonuoti žmogų (Sterling: 2014).

Mokslinėje fantastikoje pagrindinės trys temos, kurios būdingos ir Budrio kūrybai, yra susidūrimas su robotais, ateiviais, kosminės kelionės ir pažangios technologijos. Sterling'as pastebi, jog ateiviai yra evoliuciniai kito pasaulio produktai. Todėl robotai, kaip ir ateiviai, jau nuo XX a. pirmųjų dešimtmečių mokslinėje fantastikoje atlieka panašias temines paskirtis. Robotai pirmą kartą pasirodė Čekijos rašytojo, dramaturgo, Karelo Čapeko dramoje R.U. R. (1921). Šiame Čapeko kūrinyje masiškai pradėti gaminti robotai išnaikina žmoniją. Robotai pirmiausiai yra, kaip rašo Sterling'as, „teatrališki išradimai“, bet jų vaidmuo mokslinės fantastikos žanre sukėlė debatus apie žmonijos vietą technologinėje aplinkoje. Pavyzdžiui, Isaac'as Asimov'as skyrė daug pastangų

sukurti etika pagrįstą sistemą žmonėms bei robotams . Yra žinomi trys Asimovo garsūs „Robotų technikos Įstatymai“:

1. Robotas negali sužeisti žmogaus ar ir negali leisti, kad žmogui žala būtų daroma;
 2. Robotas turi paklusti žmonių duotiems nurodymams, išskyrus atvejus, kai tokie nurodymai prieštarautų pirmam Įstatymui;
 3. Robotas turi saugoti savo egzistavimą tol, kol tai nesulaužo pirmo ar antro Įstatymo principų.
- Asimov'as sugebėjo sukurti įdomius romanus ir istorijas, remiantis šių Įstatymų principais – nepaisant to, kad jo sukurti įstatymai niekada nebuvo panaudoti valdyti realiojo pasaulio robotą.

Robotas kaip žmonijos atspindys XX a. IV deš.gavo klasikinį įvaizdį Lester'io del Rey'aus novelėje “Helen O’Loy” (1938). Pagrindinė veikėja – moteriškos lyties robotas Helen, parodo savo moteriškumą, ištekėdama už jos išradėjo ir paskui paaukodama savo „mechaninį“ gyvenimą, kad išgelbėtų sutuoktinį. Vyriški robotai, tokiuose kūriniuose kaip kaip Tanith Lee „Sidabrinis Metalinis Įsimylėjėlis” (1981) ir Marge’s Piercy „Jis, Ji, ir Tai (“He, She and It”, 1991) tapo iškraipytais vyrų atvaizdais.

Kaip straipsnyje “Science fiction Literature and performance” rašo Bruce Sterlingas, kadangi žmonės yra vienintelė žinoma forma, iš kitų rūšių itin išsiskirianti intelektu, bet koks susidūrimas su ateiviais visada įgaudavo susidūrimo su kitais žmonėmis atspalvį (Sterling: 2014). Rašytojai XVII – XVIII sukūrė daug pasakojimų apie kelionę į kitus gyvenamus pasaulius, bet darbai, tokie kaip Voltaire’o „Micromegas”, nepavaizdavo saturniečių, kilusių iš nežemiškų civilizacijų: jie buvo vyrai, nors ir „saturnietiškų“ proporcijų , t.y. dideli.

Rašytojams labiau pažinus gamtotyros mokslą, pastarieji pradėjo manyti, kad gyvenimas kituose pasauliuose galėtų vystytis kitaip nei gyvenant Žemėje. 1864 m. astronomas ir mokslo populiarintojas Camille’as Flammarionas publikavo knygą „Įsivaizduoti Pasauliai ir Realusis pasaulis” (“Les Mondes imaginaires ir les mondes reels”), pavaizduodamas gyvenimo anapusines formas, kurios galėjo plėtotis svetimose biologinėse aplinkose. Ši nauja koncepcija iš pradžių eksploatuota grožinėje literatūroje J.H. Rosny Aîné’o, kieno novelė “Les Xipéhuz” (1887) apibūdina evoliucinį išnaikinimo karą tarp priešistorinių žmonių ir grėsmingos gyvybės formos, kuri maitinasi kristalais. Iš pradžių svetimšaliai buvo parodyti kaip Darvino konkurentai su žmonija.Pavyzdžiui Herbert’o George’o Wells’o, marsiečiai buvo kraugeriai, turėjo "didelį, ir vėsų, ir nejautrų” intelektą.

Garsiausias rašytojo romanas „Pasaulių karas“ (“War of the Worlds”), parašytas 1898 m., kuriame šie ateiviai sutriuškina Britaniją, iki tol laikytą itin galinga valstybe. Marsiečių rasė planuoja nugalėti žmones ir užvaldyti Žemę. Jie naikina žmoniją, ne dėl imperialistinių tikslų, bet dėl to, kad jų gimtoji planeta nėra tinkama gyventi.

Wellsas sukuria daug akivaizdžių sąsajų tarp marsiečių veiksmų ir gimtosios Didžiosios Britanijos imperializmo Azijoje ir Afrikoje. Kita vertus, marsiečių kapsulės, kuriomis jie atskrido į Žemę yra pirmieji NSO. Kūrinys tapo itin populiarus, o radijo adaptacija buvo tokia įtikinanti, kad klausytojai kūrinio perpasakojimą palaikė tikromis žiniomis, o tai sąlygojo masinę paniką. Dėl to, galbūt, tai yra visų laikų garsiausia radijo drama .

Wellso romane „Pirmi Vyrai Mėnulyje” (*Les premiers hommes dans la Lune*, 1901) panašūs į skruzdėles svetimšaliai pakyla į mėnulio analogą, grėsmingą žmogaus visuomenei. Ateivių invazijos istorijos, kurios dažnai pranašaudavo žmonijos pražūtį. „Pabaisa vabzdžio akimis” tapo mokslinės fantastikos pagrindiniu simboliu.

Kita vertus, Stanley G. Weinbaumas užsitarnavo ilgalaikį pripažinimą romanu „Marso Odisėja” (1934), kuriame ateiviai, nors įnoringi, žmonėms nekenkė, ir spalvingų asmenybių, itin nesuprantamu žmogaus mentalitetui. Raymondo Z. Galluno „Senas Šalininkas”, sukurtas tais pačiais metais, vaizdavo marsiečius, linkusius elgtis gan padoriai.

Rimtos literatūros autoriai, tokie kaip Olafas Stapledonas, taip pat rašė apie nežemiškas gyvybės formas. Jo „Žvaigždės Gamintojas” (1937) pasakoja apie anglą, kurio nuo kūno atsiskyrusio proto kelionės per erdvę ir laiką, susitinka visatos kūrėją – Žvaigždės Gamintoją. Ši kritiškai pripažinta knyga yra daugiau filosofinis traktatas apie mokslą, žmonių prigimtį, ir Dievą nei tradicinis romanas. Stapledon'o aprašymai ir socialiniai filosofiniai diskursai, susiję su galaktikos imperijomis, simbioziinėmis svetimomis gyvybės formomis, genų inžinerija, ekologija ir gyventojų pertekliumi įkvėpė daug SF rašytojų, pavyzdžiui, Arthur'ą C. Clarke'ą, 1940-1950 m. Anot Sterling'o, kaip „aktoriai naratyvo viduje“ ateiviai fantastui sukelia ypatingus sunkumus. Jei jie yra pernelyg panašūs į žmogų, jie ne itin naudingi; jei ypač svetimas žmonių kultūrai, jie sudaro sunkumų sugalvojant motyvą, konfliktą ir pasakojimą.

Stanislawo Lemo „Soliaryje” (1961) ateivių planetos neįprastumas yra taip metafiziškai nutolęs nuo žmonijos, kad tai priverčia kosmonauto tyrinėtojus matyti haliucinacijas. „Soliario” ateivis yra nuolatinė mįslė, visiškai neperprantamas žmogui.

Kai kurie ateivių invazijos motyvai išsilaiko mokslinėje fantastikoje iki pat XX a. II pusės – pavyzdžiui, nežemiško monstro leitmotyvas iš Ridley Scott'o 1979 – ujų siaubo filmo, su jo parazitinėmis savybėmis. Visgi matoma priešinga mokslinės fantastikos tendencija – vaizduoti ateivius kaip pagalbininkus, mokslo pareigūnus, techninius specialistus. Tą galima pasakyti apie Asimov'o 1976 m. novelę „Tūkstanmečio žmogus“, kur androidas Andrew yra pagamintas būti jį nupirkusios šeimos tarnu.

Skrydis į kosmosą yra klasikinė mokslinės fantastikos tema. Verno „Nuo Žemės į Mėnulį”, parašytas 1865 metais, buvo pirmas grožinės literatūros kūrinys, kuris kosminę kelionę pavaizduoja

kaip sudėtingą problemą, sunkiai įgyvendinamą siekį: pavyzdžiui, pastebėta, kad kosmose negali būti deguonies. Kadangi Vernas nesurado jokio moksliskai įtikinamo būdo nutupdyti iš specialaus pabūklo paleistus keleivius ant Mėnulio paviršiaus, jie paprasčiausiai skrodžia orą šalia mėnulio, katalogizuodami palydove esančius kraterius, bet tokia jų kelionė atskleidė tikėjimą, kad žmogus gali susidurti su nežemiška gyvybės forma.

Mokslinė fantastika daug mieliau ignoruoja neromantiškus kosminės kelionės aspektus ypač naudojant „greičiau negu šviesa variklio,” ar „deformacijos variklio” koncepciją . (Ten pat). Nors ši įsivaizduota technologija yra ne daugiau tikėtina negu realybėje egzistuojantys protingi robotai, tai yra būtinybė plėtoti ateivių planetos nuotykių istoriją. Mokslinės fantastikos rašytojai mielai „aukoja” astrofizikos dėsnius tam, kad sukurtų įdomią istoriją apie įsivaizduojamą pasaulį.

Vien robotais ir ateiviais fantastų išmonė nesiribojo: šalia fantastinių būtybių paprastai būdingos ir fantastinės aplinkos, kurios pagrindinis atributas – naujos technologijos. Leo Marx’as, techno-socialinės studijos „Mašina Sode” (1964), suformulavo naudingą terminą, „technologinis išdidumas”, kad parodytų lyg ir dvasinį miglotumą, skleistą bet kokios ypač matomos ir įspūdingos technologinės pažangos. Mokslinė fantastika „beprotiškai myli” šį išdidumą, kuris įveikia kasdienybę bei kelia žmogaus dvasią į, kaip Stenford’as suformulavo, „aukštos vaizduotės plynaukštes.” Įprasti technologinio išdidumo modeliai yra geležinkeliai, fotografija, aviacija, milžiniškas užtvanka, kaimiška elektrifikacija (tam tikras sovietų mėgstamas išradimas), atominė galia ir atominiai ginklai, kosminis skrydis, televizija, kompiuteriai, virtuali tikrovė, ir, kaip suformulavo Stenfordas, „informacijos supermagistralė.” (Sterling 2008) Išdidžiausias technologijas apima laiko mašinos, tarpplanetiniai erdvėlaiviai ir jau anksčiau minėti į žmogų panašūs robotai. Žmones greitai užmiršta baimę toms technologijoms, kurios sėkmingai integruojamos į kasdienį gyvenimą. Pavyzdžiui, tokios technologijos kaip imunizacija, perdirbimas, ir kontracetinės priemonės turėjo stiprų kultūrinį poveikį, bet jos nelaikomos didingomis, be to neatlieka jokio ypatingesnio vaidmens mokslinėje fantastikoje. Tai yra sociumo sprendimas, su „aiškiai metafizinėmis potekstėmis” (Sterling 2008).

Sterlingas minėtame straipsnyje taipogi teigia, kad mokslinė fantastika atsigrėžė į biotechnologiją, nors ryšys su ja egzistavo nuo „Frankenšteino“ publikavimo XIX a. pabaigoje. Ne taip, kaip kompiuteriai, biotechnologija yra būdinga senovinėse ir labai konservatyviose veiklose, tokiose kaip medicina ir žemės ūkis. Socialinis pasipriešinimas modifikuotų genų naudojimui yra plačiai paplitęs. Potencialus socialinis klonavimo poveikis tapo aktualia tema visuomenėje, o tai sąlygojo fantastinės literatūros plitimą. Tarp žinomiausių biotechnologijos problematiką palietusių knygų išskirtinas Aldous Huxley „Drąsus naujas pasaulis” (“Brave New World”, 1932), kuri pasakoja kaip susikūrus vieningai pasaulinei valstybei, masinė gamyba įsivyrąja ir žmonių

gyvenime, jų profesiniame visuomenės hierarchijoje – vadovų, technikų, patarnautojų, ir kitose kastose.

Čekų 1980 – ujų “biopunk” istorijos panaudojo genetines paraboles, kad pareikštų kaltinimą moraliniam Čekijos visuomenės deformavimui, įvykusiam po Varšuvos sutarties, parodyta priespauda, vykusi Šaltojo Karo metu.

Biologiškai pakeisti „postžmonės” tampa pagrindine mokslinės fantastikos tema. Anot Sterlingo, „postžmonės”, iš pradžių įsivaizduojami kaip grėsmingos pabaisos ar Nyčės antžmogiai, ilgainiui genetiškai pakeisti individai buvo vis daugiau regimi kaip žmonės su netradicinėmis asmeninėmis problemomis. Nors daugelis technologijų, kurios buvo iš pradžių numatytos mokslinės fantastikos tapo tikrove – ir tapo kasdieniškais įprastos grožinės literatūros mokslo žinių aspektais. Straipsnio autorius Sterlingas reziūmuoja, kad sunku įsivaizduoti bet kokią šiuolaikinę visuomenę, visiškai apsaugotą nuo mokslinės fantastikos „pagundos spekuliuoti”.

2. MOKSLINĖS FANTASTIKOS ŽANRAS JUNG TINĖSE AMERIKOS VALSTIJOSE

Šiame skyriuje bus apžvelgiamas mokslinės fantastikos savitumas Jungtinėse Amerikos Valstijose, taip pat ir „Naujosios bangos“ judėjimas, kuris stipriai paveikė amerikiečių MF. Bus parodytas Algio Budrio ryšys su kitais „Naujosios bangos“ atstovais, pranašaujant ateities realijas.

2.1. Žanro savitumas JAV

Kaip teigia Bruce’as Sterling’as straipsnyje “Science Fiction.Literature and Performance”, mokslinės fantastikos populiarumą JAV lėmė tiek technologijų tobulėjimas, tiek istorinės aplinkybės.

Sterling’o nuomone, po Antrojo pasaulinio karo mokslinė fantastika taip stipriai įkvėpė JAV leidėjus, kad atsirado žurnalai, kuriuose buvo spausdinami šio žanro kūriniai. Štai “The Magazine of Fantasy” and Science Fiction”, leidžiamas nuo 1949 m. iki šių dienų bei “Galaxy Science Fiction“(1950 – 1980) apskritai klestėjo. Mokslinė fantastika taip pat pradėjo būti rimtai vertinama po atominės bombos sukūrimo 1945 – iais metais ir dirbtinio Žemės palydovo “Sputnik” paleidimo į kosmosą, įvykusio 1957 – iais metais. Amerikos MF matoma technologijų, mokslo bei medijos reprezentacija įgijo niūresnį atspalvį būtent prasidėjus šiam karui. 1950 – ujų mokslinė fantastika, kaip kad Henry Kuttnerio, Cordawanerio Smitho, Frederiko Pohlo darbai, televizijos,

reklamos iškilimą vaizdavo satyriškai. Būdai, kuriais medijos kultūra skatino masinį derinimąsi, sociumo vienodėjimą bei „aklą“ vartojimą, šiems rašytojams kėlė nerimą. Kita vertus, jų darbuose randasi veikėjai, kurie naudoja mediją kaip pasipriešinimo priemonę dominuojančioms socialinėms institucijoms ir, jomis naudojantis, meta iššūkį korporacijų galiui – tai tematika, kuri dominavo kibernetiko literatūroje aštuntajame – devintajame dešimtmetyje. (Sterling 2008).

Amerikiečių mokslinėje fantastikoje temų spektras nesiskiria nuo kitų tautų MF, bet būdavo paliečiamos to meto realijos. Pavyzdžiui, Jacko Finney romanai, „Kūno grobikų invazija“ („Invasion of the Body Snatchers“, 1955), ekranizuotas tais pačiais metais, o vėliau ir 1978 m., parodo aiškiai komunistinio režimo paranoją, atsiradusią įprastus žmones pakeitus tiksliais kopijomis, kurios savo ruožtu veikia kaip vienas organizmas.

MF literatūroje nuo penkto iki septinto dešimtmečių dominavo amerikiečių trio: Robertas Heinleinas, Isaacas Asimovas – vėliau prisijungia britas Arthuras C. Clarkas. Tarp garsiausių to meto amerikiečių fantastų galima priskirti Ray Bradburry, Philipą K. Dicką. Tarp žymiausių JAV mokslinės fantastikos kūrėjų minimas ir Algis Budrys.

2.2. „Naujosios bangos“ judėjimas

Amerikos MF nebuvo jokių bendrų veiklos grupių, būrelių, bet JAV susikūrė judėjimas, ypač pakeitęs mokslinę fantastiką kaip žanrą. 1960 m. pradžioje Britanijoje ir Jungtinėse Valstijose Michaelas Moorcockas ir Harlanas Ellisonas išvystė „nepaklusnų „Naujosios Bangos“ judėjimą, kuris paskatino tam tikrus pasikeitimus mokslinėje fantastikoje.

„Naujosios bangos“ atstovai sukūrė „kontrakultūrinį tabu ignoravimą“ (ypač dėl moralės ir seksualumo), rodė susižavėjimą protą keičiantiems farmakologiniams vaistams ir Rytų religijoms, rašė avangardistinius kūrinius taip praplėsdami tradicinės mokslinės fantastikos ribas, kol žanras tapo beveik neatpažįstamas.

Nuo 1970 –ųjų beveik nebuvo leidžiama avangardinių kūrinių, bet iki to laiko „Naujoji banga“ išplėtė "minkštos" mokslinės fantastikos subžanrą („minkštą" MF paprastai domina socialinių aspektų, artimos ateities ir „vidinės erdvės" tyrinėjimas, o „kieta" mokslinė fantastika rodo technologinį išsivystimą be jokios rimtesnės priežasties).

Sterlingas teigia, kad mokslinės fantastikos rašytojai įdėjo daug pastangų, kad sukurtų visuomenę, „nei puikią, nei šiurpią, bet jaudinančiai skirtingą, svetimą žmogaus patirčiai“ (Sterling 2008). Štai Robertas Heinleinas didžiausią populiarumą pasiekusiame romane „Nepažįstamasis Keistoje Žemėje“ („Stranger in a Strange Land, 1961), vaizduoja pranašo ir socialinio reformuotojo, kuris buvo augintas marsiečių, likimą. Marso žmogus neturi jokios žemiškos patirties, dėl to menkai

supranta žmogaus gyvenimo aspektus, kurie jam visada aktualūs: seksas, mirtis, religija ir pinigai. Dėl akivaizdžių priežasčių, Heinlein'o darbas buvo kontrakultūrinis ženklas 1960-aisiais.

Terminas "New Wave" pritaikytas mokslinėje fantastikoje, yra pasiskolintasiš filmo kritikos. 1960-ųjų pradžioje jis buvo labai dažnai naudojamas kaip prancūziško termino „nouvelle vague“ vertimas ir yra siejamas su eksperimentiniu kinu, kurtu Jean-Luc Godard'o (1930 -), François Truffaut (1932-1984) ir kitais.⁶Vėliau, 1977 m. „Naujoji banga“ tapo panko žanro sinonimu, vartotu muzikos srityje.

Pirmą kartą terminas "New Wave" pavartotas P. Schuyler Miller'io knygoje apžvalgoje pavadinimu „Nuorodų biblioteka“ ("The Reference Library", parašyta 1961 m. lapkričio 16 d., apibūdindamas Didžiosios Britanijos SF rašytojus. 1964 m. Jim'as Lindwood'as žurnalo "La Sponge" apžvalgoje "Fanalytic Eye" panaudoja šį terminą apibūdinti ne tik Didžiosios Britanijos rašytojus, bet ir kritikus, pavyzdžiui, jau minėtą Charles'ą Platt'ą. Vienas pirmųjų, pavartojęs „Naujosios bangos“ terminą buvo Christopher'is Priest'as straipsnyje "New Wave – Prozines", išspausdintame 1965 m. kovo mėnesio žurnale "Zenith Speculation 8". „Naujosios bangos“ terminas iš tiesų siejasi su kai kuriais kūriniiais, kurie parašyti dar prieš pavartojant patį terminą. Pirmi rašytojai, kurių darbai vėliau priskirti „Naujosios bangos“ judėjimui buvo kilę iš Britanijos. Tai ypač pasakytina apie Brian'ą W. Aldiss'ą ir J. G. Ballard'ą. Šie autoriai darbus publikavo žurnale "New Worlds" tuo metu, kai redaktoriaus pareigas ėjo John'as Carnell'is. Tačiau šių rašytojų gan skirtingo stiliaus literatūrą, labiau panašią į vaizdingumą, itin didžiulį metaforiškumą bei psichologiją orientuotą „minkštą“, o ne įprastą MF. Ji pradėta rimtai vertinti nuo 1964 m. gegužės-birželio numerio, į redaktoriaus postą atėjus Michael'ui Murcock'ui.

Dėl JAV rašytojų bruožo rašyti vis tomis pačiomis temomis bei to paties rašymo stiliaus vartojimo, septinto dešimtmečio viduryje tradicinės mokslinės fantastikos žanras pasiekė kritinę ribą. Daug jaunų mokslinės fantastikos rašytojų kiek vėliau ar iš karto, kaip Thomas M. Disch'as, pajuto, jog SF žanras tapo konservatyvus, suvaržytas, atsirado noras pabrėžti naujumą, pokyčius. Jaunosios kartos atstovai, žinoma, tradiciškai pernelyg kritikuoja anksčiau rašiusiųjų kūrybą, bet šį kartą nuogastavimai turėjo rimtą pagrindą. Ir nebūtų galima teigti, kad sumažėjo rinka: atvirkščiai, leidėjai labiau negu kada nors pridėti SF prie savo leidžiamų knygų sąrašų. Nebuvo jokios priežasties manyti, kad jie nebus dėkingi už mokslinės fantastikos kūrinius, tampančius lankstesniais tiek stiliaus, tiek turinio atžvilgiu.

1965 m. mokslinė fantastika jau buvo pasiruošusi pasikeitimams. Daugelis šio periodo mokslinės fantastikos „eksperimentų“ apskritai nebuvo eksperimentai, bet paprasčiausiai naratyvo

⁶SFE – *The Encyclopedia of Science Fiction*. Prieiga internete: http://www.sf-encyclopedia.com/entry/new_wave (žiūrėta 2015-02-01).

strategijų pasirinkimas. Būtent „Naujosios bangos“ atstovai labiau nei kas kitas panaikino ribas tarp mokslinės fantastikos ir populiariosios literatūros.

„Naujosios bangos“ atstovų rašymo manierą yra sunku apibrėžti, nes tai niekada nebuvo formalus literatūrinis judėjimas. Esminis jo siekis yra parodyti, kad mokslinė fantastika gali būti ir turi būti vertinama rimtai. „Naujosios bangos“ literatūra pasižymi panašiais bruožais kaip ir septintojo vėlyvojo dešimtmečiokontrakultūra, taip pat įvardintą terminu “New Wave”. Tarp tokių bruožų galima paminėti domėjimąsi narkotikais, rytų religijomis, malonumu laužyti tabu, įsitraukimu į pop kultūrą ir medija apskritai, vyraujančiu pesimizmu dėl ateities. Pastarasis bruožas, darbo autoriaus nuomone, sudarė akivaizdų kontrastą su tradicinėje MF matomu optimizmu. Toks neigiamas požiūris buvo pagrindžiamas katastrofų galimybe, sąlygota karopernelyg didžiule žmonių populiacija, neigiamu poveikiu ekologijai. Kita vertus, kritikuojama JAV ir Didžiosios Britanijos valdžia (ypač pastaroji valdžia dėl kišimosi į pietryčių Azijos reikalus). Distopijos elementas ypač pastebimas John'o Brunner'io kūryboje, nors ankstyvieji autoriaus kūriniai buvo sąlyginai optimistiški. „Naujosios bangos“ rašytojų kūriniuose domėtasi artima ateitimi, bet taipogi dažnai susidomėta tuometine dabartimi, o vienas to meto žargono terminų buvo Vidinis Kosmosas (“Inner Space”).

Moorcock'o redaguojamas žurnalas “Nauji pasauliai” publikavo daug pasižymėjusių „Naujosios bangos“ rašytojų darbų, daugiausiai tų, kurie gyveno JAV ir Didžiojoje Britanijoje, pavyzdžiui, Samuel'is R. Delany, James'as Sallis, John'as T. Sladek'as ar Pamela Zoline.

„Nauji pasauliai“ padarė didžiulę įtaką leidybai apskritai. Pasirodė įvairios antologijos, pavyzdžiui, “Dangerous Visions” („Pavojingos vizijos“), “New Dimensions” („Naujos dimensijos“), į kurias įtraukta nemažai eksperimentinių darbų, parodančių, jog JAV bei Didžiosios Britanijos literatūra „virto „Naują banga“ dėl stiliaus ir turinio“.

Tokia tendencija privertė nerimauti konservatyvius SF atstovus. Žurnale “The Universe Makers” („Visatos kūrėjai“) Donald'as A. Wollheim'as teigė, kad „skaitytojai ir rašytojai, kurie svajodavo apie ateitį, susijusią su veiksmu galaktikose, dabar išstumiami eksperimentinio rašymo stiliaus, nevaržomų diskusijų apie seksą, standartų ir moralės sampratų apvertimo <...>“ (Ten pat). Dėl vienos priežasties lengva suvokti konservatyvaus požiūrio šalininkus: išskyrus kai kuriuos atvejus, „Naujosios bangos“ atstovai apskritaivengė daryti tai, ką darė “Hard SF“ žanras: orientuotis į patį mokslo aspektą.

Tačiau požiūrių konfrontacija tarp “New Wave” šalininkų bei konservatyvų požiūrių išsakiusių greitai išnyko, nes geresnieji „Naujosios bangos“ rašytojai greitai buvo pamėgti skaitytojų, kita vertus dažnai rasdavo skaitytojų ratą, kuris nesidomėjo mokslinės fantastikos žanru. Aštuntajame dešimtmetyje įvairaus stiliaus rašytojai, tokie kaip Gardneris, Dozoisas, Barry N.

Malzbergas, Joanna Russ, Jamesas Tiptree jaunesnysis ar Gene'as Wolfe'as rašė stiliumi, kuri iš tiesų būtų galima pavadinti „Naująja Banga”, tik maždaug prieš metus.

Šešto dešimtmečio pabaigoje mokslinės fantastikos žanras tapo universalesnis, o rinka labiau domėjosi įmantresne, sudėtingesne literatūra. Nepaisant to, nemaža dalis rašytojų neigė „Naujosios bangos“ svarbą, netgi atsisakydami pripažinti, kad ji kada nors egzistavo. Toks požiūris, matyt, atsirado dėl susiformavusio stereotipo, kad „Naujoji Banga“ yra homogeniškas, monolitiškas politinis - literatūrinis judėjimas. Vis dėlto manoma, kad "Naujoji banga" atnaujino Mokslinės fantastikos žanrą, jos idėjos paveikė ne vieną rašytoją, tarp jų ir Algio Budrio.

2. 3. Algio Budrio ir kitų JAV fantastų pranašystės

JAV „Naujosios bangos" rašytojai ne tik savo kūrinius atskleidė įvairių ateities vizijų, bet tai darė ir mąstydami apie savo šalies ateitį. 1987-aisiais Algirdas Budrys su grupe mokslinės fantastikos rašytojų sukūrė tekstinę „laiko kapsulę“, kurioje raštu išdėstyta, kaip pasaulis atrodys 2012-aisiais. Be Budrio savo prognozės „laiko kapsulėje“ paliko kiti „Naujosios Bangos" atstovai, tokie kaip Isaacas Asimovas, Orsonas Scottas Cardas, Robertas Silverbergas, Jackas Williamsonas) ir Frederikas Pohlas).

Prognozėse yra apstu nerimo dėl branduolinės apokalipsės. Tiesa, tai neturėtų stebinti, nes „laiko kapsulė“ rašyta Šaltojo Karo laikotarpiu. Štai Asimovas pateikė gan tikslią prognozę. Anot jo, „jei tik nebūsime patys savęs sunaikinę branduoliniame kare, 2012-aisiais Žemėje turėtų būti maždaug 8-10 mlrd. žmonių ir bado problema“ (Ten pat). Asimovo prognozuotųjų 8-10 milijardų žmonių skaičiaus dar nepasiekėme, nors Jungtinių Tautų duomenimis 7 milijardų riba pasiekta 2011-ųjų rugsėjį. Kita vertus, dėl maisto nepritekliaus rašytojas neklydo – daugybėje šalių žmonės su šia problema susiduria iki šiol (Ten pat).

Kitas to meto rašytojas Gregor'is Benford'as nemanė, kad Žmonijos skaičius pasieks 10 milijardų ir nurodė tokio spėjimo priežastis „Trečiojo pasaulio šalyse – Pietryčių Azijoje ir Afrikoje – įvyks didžiulio masto išmirimai. Tai ir bus pagrindinis veiksnys, neleidiantis žmonijai peržengti 10 mlrd.gyventojų ribą“ (Ten pat). Tiesa, fantasto numatyti Žmonijos pasiekimai kosmose gerokai pranoksta esamus. Anot Benford'o, „bazės Mėnulyje, ekspedicija į Marsą... visa tai jau bus įvykdyta. Tačiau didžioji naujiena – problemiški nežemiškų civilizacijų aspektai“ (Ten pat). Dabar Žmonija į Marsą siunčia specialius robotus, bet kelionės už mūsų planetos ribų apsiriboja astronautų misijomis bei ateities planais organizuoti turistinę Žemės apžvalgą. Kita vertus, nežemiškų civilizacijų problema apsiriboja spekuliacijomis apie vyriausybių slepiamus ryšius su ateiviais, kurios egzistavo dar penktajame XX a. dešimtmetyje po Rosvelo incidento.

Budrys pateikė gana taiklų spėjimą apie pasaulį, kuriame naftos gavybos pikas jau bus tik prisiminimas. „Kadangi būsime savotiškame intervale tarp XX a. energijos šaltinių ir XXI a. poreikių, 2012-aisiais visos kaupiamos energijos atsargos bus brangios. Mašinos bus kuriamos taip, jog būtų suvartojama kuo mažiau degalų“ (Ten pat). Mažinti energijos sąnaudas įvairiuose elektros įrengimuose, pradedant elektros lemputėmis, baigiant superkompiuteriais – dar viena A. Budrio prognozuota dabartinių laikų aktualija. Budrys spėjo, jog informaciniu pagrindu veikiančiai visuomenei svarbiausia bus taupyti energiją. Panaši idėja iškelia ir Roger'is Zelazny'is: „Bus smagu pastebėti, jog vis mažiau grynųjų pinigų naudojami visuomenė bus įveikusi automatizacijos etapą biuruose, cechuose ir telekomunikacijose, gynybos žinybos mažins savo išlaidas, sumažės žmonijos populiacijos augimas, biotechnologijos pakeis žemės ūkį ir pramonę – visa tai reikš senesnę, kiek konservatyvesnę, tačiau ilgiau gyvenančių ir sveikesnių žmonių visuomenę, kurioje daugiau laiko liks, poilsiui, laisvalaikiui ir saviugdai; tačiau bene smagiausia matyti, jog 2012-aisiais didžioji pramonės dalis bus sutelkta ne planetoje“ (Ten pat).

Rašytojas gana tiksliai išpranašavo grynųjų pinigų, biotechnologijų, automatizacijos aktualijas. Dėl medicinos pasiekimų žmonės gyvena ilgiau, bet populiacijos augimo tempai išties sumažėjo, kaip ir išlaidos kariniams projektams.

Visgi utopiškai skamba Zelazny'io prognozės apie industrinės pramonės persikėlimą į kosmosą, nes į kosmosą artimiausiu metu (kuris nėra konkrečiai nurodytas) žmonės bus skraidinami ne dirbti, o ilsėtis. Kita vertus, elektroninės knygos atsiradimas buvo išpranašautas to paties Zelazny'io: „norėčiau manyti, kad 2012-aisiais mano knygos bus parduodamos ir popieriniu, ir kompiuteriniu pavidalu“ (Ten pat).

Timas Powers'as nebuvo teisus, spėdamas, jog 2012-aisiais teks iš pagrindų pertvarkyti įstatymus, nes tuomet daug žmonių bus pasirinkę kūno iššaldymą, o daugelis įgaliotųjų asmenų dirbs iššaldymą pasirinkusiųjų advokatais (Ten pat).

Vienas iš rašytojų, kuris išsakė pasitvirtinusių pranašystę, buvo fantastas Gene Wolfe teigdamas, kad „vienintelė visuotinai prieinama pramoga bus sportas ir televizijos dramos. Dramose vaidins kompiuteriais sukurti personažai, beveik neatsiejami nuo tikrų žmonių“ (Ten pat).

Tiesa, bene tiksliausiai savo ateitį atspėjo Benford'as: „aš būsiu senas, bet dar nemiręs. Atvažiuokit manęs aplankyti, ir atsivežkite butelį.“ G. Benfordas iš tikrųjų tebėra gyvas 2016 ir toliau rašo fantastikos kūrinius ateityje“ (Ten pat).

Kaip matyti, JAV "Naujosios bangos" fantastikos kūrėjai ne tik savo kūriniuose meniškai tyrinėjo ateitį, bet ir numanė savo valstybės ir viso pasaulio įvykius. Kaip JAV ir lietuvių fantastikos tyrinėtojai vertina Algį Budrį?

3. ALGIS BUDRYS - JAV MOKSLINĖS FANTASTIKOS ATSTOVAS

Skyriuje bus trumpai apžvelgta Algio Budrio biografija, jo kūrybos kelias bei detaliau tyrinėjami du žymiausieji jo kūriniai.

3.1. Biografijos dominantės

Algis Budrysgimė 1931 m. sausio 9 dieną Rytų Prūsijoje, Karaliaučiaus mieste. Būsimasis rašytojas turėjo seserį, o jo motina, būdama vos 18 – os metų, priklausė Lietuvos kariuomenės vadovybėje, o tėvas dirbo Vladivostoke kaip Rusijos imperijos kariuomenės vadovybės narys. Po penkerių metų Budrių šeima persikelia į Niujorką, kur tėvas tarnauja kaip Lietuvos generalinis konsulas. Po to, kai 1940 m. SSRS aneksavo Lietuvą, Budrių šeima tapo nepageidaujama SSRS .

Persikėlus į JAV, būdamas išsilavinęs darbštus Lietuvos konsulas, kartais dirbęs po 16 valandų per dieną, Algio Budrio tėvas savo geriausias savybes perteikė sūnui. Galima teigti, jog būtent tėvas ir buvo pagrindinis veiksnys, suformavęs būsimo rašytojo tautinį identitetą, nepaisant to, kad Budrys sėkmingai įsiliejo į JAV visuomenę. Jis pridūrė, kad tėvas jo išmokė būti disciplinuotu bei patriotu: „Aš ilgai girdėdavau aistringas kalbas, kai aš buvau penkerių – šešerių metų amžiaus, ir visada paskutinė frazė buvo: „Aš išvadavau Klaipėdą <...> tu išvaduosi Vilnių“. Mano gyvenimo pareiga buvo atkurti Lietuvą, kai tik būsiu pakankamai užaugęs“ (Platt: 1987, 60). Gali būti, kad toks tėvo skiepytas patriotizmas ir suformavo Budrio nuomonę, jog jis, nepaisant įsitvirtinimo JAV visuomenėje, yra lietuvis. Algis Budrys, būdamas 8 metų, susidomi tuo metu buvusiu populiariu MF žanru. Lietuvių kilmės rašytojas mirė 2008 m. birželio 9 d. JAV, Iliojaus valstijoje esančiame Evanstono priemestyje.

3.2. Kūrybinis kelias

Didžiausią šlovę „Naujosios bangos“ judėjimo atstovui atnešė 1960 m. pasirodęs romanas „Šelmis mėnulis“ (Beresnevičius). Jis laikomas mokslinės fantastikos klasika. Kūrinys suskirstytas į tris siužetines linijas: pirmoji – paslaptingo statinio, esančio mėnulio paviršiuje tyrimai Žemėje, žmonių tarpusavio santykiai, o trečioji – įvykiai, persikėlus į mėnulį. Vis gi pastebėtas romano išskirtinumas, pakėlęs šio fantastinio kūrinio meninę vertę, yra ne įprastai mokslinei fantastikai būdingi ženklai (t. y. alternatyvios XX a. vidurio mokslo pažangos pavaizdavimas), bet MF žanro ribų neperžiangęčiai literatūrai būdingos temos: meilės trikampis bei moralės problematika. „Šelmio mėnulio“ atveju iškyla moraliniai klausimai: ar verta žmones siųsti į mėnulį, jeigu jų klonai žūsta, o originalams sutrinka psichika arba pasikeičia žmogaus būdo bruožai?

1961 m. „Šelmis Mėnulis" buvo tarp kandidatų gauti Hugo premiją romanų kategorijoje, bet premija buvo skirta Walterio M. Millerio romanui „Kantata Leibovičiui". Šis įvykis itin nuliūdino Algį Budrį, pasklido gandų, jog lietuvis ketina baigti rašytojo karjerą (Platt:1987). Reikėtų pridurti, kad tokia autoriaus reakcija suprantama, nes, kaip pats Budrys teigė Platt'ui, „Kantata Leibovičiui“ „būtent tais metais perspausdinta, dėl tokios priežasties, manau, kūrinys negalėjo būti išrinktas geriausiu“ (Platt:1987, 62). Kito romano Budrio gerbėjai sulaukė tik 1977 m. „Michaelmas" („Michaelmas“) vaizduojama netolima ateitis. Televizijos apžvalgininkas, kurio vardu pavadinta knyga, dėl patobulinto kompiuterio ne tik stebi įvykius pasaulyje, bet ir kuria juos. Straipsnyje apie Budrį Beresnevičius priduria, jog „knygoje reljefiškai vaizduojama neoficialaus pasaulio valdovo asmenybė bei jo techninis pagalbininkas Domino, kontroliuojantis visus planetos kompiuterinius tinklus.

Pats Algis Budrys apie savo kuriamą mokslinę fantastiką Platt'ui sakė: „Mano požiūris į mokslinę fantastiką yra „apvyniotas" eile beveik mistinių idėjų, kurias sukaupiau vaikystėje, susijusių su mokslinės fantastikos prigimtimi bei vertingumu. <...> Būdamas apie dešimties – vienuolikos metų amžiaus, aš nusprendžiau, jog būtų reta bei nuostabu galėti kurti mokslinę fantastiką <...>. Aš suformavau klaidingą įsitikinimą, kad MF rašytojai – ne tik visiškai kitokios asmenybės, <...> ir jei tu esi žmogus, galintis savo vardą publikuoti „Planet Stories" ar „Thrilling Wonder Stories", pasaulis tau duoda „Rolls Royce'us ir namus Kalifornijoje" (Platt: 1987). Algis Budrys žmogaus ir literatūros vertės reikšmę savo kūryboje bei gyvenime paminėjo, kalbėdamas apie jo vaikystėje atsiradusį suvokimą, kodėl yra sukuriama materialinė ir dvasinė gerovė: „aš maniau, kad žmonės turi tokius automobilius ir namus bei širdies drauges ne todėl kad jie padarė tai, už ką vėliau sumokama, bet dėl to, jog jie yra to verti" (Platt: p.62). Rašytojas pridūrė, kad vertingumas esti už viso to slypinti pagrindinė sąvoka: „vienas iš klausimų, kuriuos apsvarstau, kai sugalvoju istoriją yra toks: „ši istorija gali būti tinkama parašyti kam nors kitam, bet ar ji yra vertinga man?"“ (Platt: 1987). Darbo autoriaus nuomone, nuo atsakymo į šį klausimą priklausė tiek rašytojo produktyvumas, tiek užsitarnautas vardas SF pasaulyje. Budrys, tęsdamas vertingumo vaidmenį jo gyvenime, Platt'ui teigė: „Manau, kad visi mano mokslinės fantastikos pasakojimai, kuriuos maniau esant vertingais, tuomet, kai jaučiau buvo tinkamas laikas juos sukurti, yra parašyti“ (Ten pat). Vis dėlto Budriui procesas ne visada vykdavo sklandžiai. Pavyzdžiui, „Michaelmą“ jis parašė per dvylika metų, nors pirmuosius šešiasdešimt puslapių iš 240 puslapių apimties mašinraščio jis parašė per maždaug 48 valandas. Todėl, kaip kad sako pats Budrys, „kai kuri mokslinė fantastika nėra parašoma taip greit, kaip galėtų būti parašyta, nors pradėta, kai tam yra pasiruošta“ (p. 63). Toks Budrio požiūris į rašymo procesą tiesiogiai siejasi su jo požiūriu minties išpildymą: „jei mokslinės fikcijos idėja nėra išpildoma, ji nebuvo pakankamai gera“ (Ten pat).

Algio Budrio redaguotas, o vėliau leistas žurnale "Tomorrow Speculative Fiction, buvo iliustruotas mokslinės fantastikos, fantasy ir siaubo leidinys. Nors jis gyvavo vos keletą metų, tačiau į publicistikos istoriją įėjo todėl, kad vėliau buvo perkeltas į internetą ir tapo vienu pirmųjų elektroninių žurnalų pasaulyje. Interviu tinklalapiui <https://www.sfsite.com> Budrys, paklaustas, kodėl žurnalas įgavo elektroninę formą, atsakė, kad taip įvyko dėl didžiulių išlaidų. Anot jo, finansinių klausimų atžvilgiu, visi jo "platintojai buvo melagiai ir iki tam tikro lygmens tai buvo toleruotina" (O'Neill 1997). Visgi vienas iš jų perpildė redaktoriaus kantrybės taurę. Žurnalo išlaidoms esant penkiems doleriams, Budrys gaudavo vos penktadalį šios sumos pajamų. Kritiką bei kitus publicistinius darbus publikavo žurnaluose "Benchmarks: Galaxy Bookshelf" nuo 1994 –ųjų - "Writing to the Point" ir nuo 1996 –ųjų metų "Outposts: Literatures of Milieux". Lietuvių kalba pasirodė apsakymas „Tūnantys prieblandoje" žurnale „Kaukas" (1991 m. Nr.1), apsakymų rinkinyje „Užslinks naktis“ bei romanas „Šelmis mėnulis“.

Kurį laiką Budrys gyveno "Space" žurnalo redaktoriaus Lester'io del Rey bute. Per devynis mėnesius šis ne mažiau žymus už Georgeą Campbellą redaktorius, rašytojas ir daugelio rinkinių sudarytojas perteikė Budriui rašymo meno pagrindus, kurie fantastui padėjo tapti tikru rašytoju.

Algis Budrys yra išsakęs įdomių minčių apie mokslinės fantastikos žanrą. Rašytojas Charlesui Plattui atskleidė požiūrį į MF žanrą, kuris išskyrė jį bei kitus „auksinės MF kartos“ narius iš ankstesnių fantastų bei išbraukė žanrą iš „geltonosios“ literatūros: „manau, kad visos fikcijos bei meno formos esti išgyvenimo mechanizmai. <...> jie susideda iš eilės standartinės realybės tvirtinimų ar neigimų, jos aspektų tikrinimo. Šiuo atveju mokslinė fikcija turi daug galimybių. Joje galiu kalbėti rimtai apie svarbių situacijų, kitu atveju nepasiekiamus, aspektus“ (Platt 1987: 67). Be to, interviu tinklalapiui <https://www.sfsite.com/08a/alg14.htm> rašytojas teigė, kad „mokslinė fantastika iš tikrųjų nėra mokslinė fantastika, tai technologinė fantastika. Ji neturi daug ką bendro su mokslu“ (O'Neill 1997). Lietuvių autorius tai paaiškina metaforiškai: „mokslas yra vyrukas prie klasės lentos ar žiūri į debesų rūmus. Technologija yra tai, kas slypi už tavo naujo automobilio ar naujo lėktuvo – tai ir yra 90 procentų mokslinės fantastikos esmės“ (O'Neill 1997).

Budrys nesupranta, kodėl šis žanras turėtų ką nors išpranašauti. Anot jo, „ką mokslinė fantastika daro – kaip ir fantasy – tai spekuliuoja dalykų prigimtimi“ (Ten pat). Mokslinė fantastika dažnai grįžta į praeitį. Įvairaus tipo mokslinės fikcijos ir fantasy veiksmas vyksta keli amžiai prieš dabartinius laikus. Žmonės tai užmiršta, kai kalba apie mokslinę fantastiką kaip mediją, išpranašaujančią ateitį. Tu apribotas numatyti keletą dalykų, bet tai tik atsitiktinumai“ (Ten pat). Taigi Algis Budrys reziumuoja, jog SF yra skirtas spekuliuoti, o ne pranašauti.

Žurnalisto Johno Clute straipsnyje "Algis Budrys: Science Fiction writer and editor", publikuotame tinklalapyje "Independent", atkreipia dėmesį, kad jo trumpos istorijos yra „aštrios“,

intelektualiai sudėtingos ir labai profesionaliai parašytos; „bet dabar <...> jos tarsi turėtų labiau išplėtoti istoriją. Nors kai kurie trumpieji kūriniai, pavyzdžiui, 1955 m. „Niekas netrukdo Gusui“ („Nobody bothers Gus“), yra itin skaitytina. Tokie kūriniai, anot Clute, yra parašyti žmogaus, bandančio konkuruoti su kitais naujaisiais rašytojais, tokiais kaip Philipas K. Dickas bei Richardas Mathesonas

Clute teigia, kad romanas yra tas žanras, kuriame Budrys užsispyręs, intriguojantis, sudėtingai mąstantis. Štai tada, jo manymu, „visiškai pražysta kūrybinė mintis“. Net pirmoji jo pirmojo romano „Netikra naktis“ („False Night“), dar turinti ir kitą pavadinimą – „Kai kurie nemirs“, („Some Will Not Die“) versija, išleista sugeba išvesti paralelę tarp karo, kuris taip nuniokojo „ekstravagantiškai kankintą tėvynę“ bei romane įvykusios tragedijos – siaubingo maro, sąlygojusio Amerikos holokaustą. Romane vaizduojama maro nusiaubta Amerika.

„Kai kurie nemirs“ buvo trumpai apžvelgti mokslinės fantastikos ir *fantasy* kūrinių apžvalgų rinkinyje „Science Fiction and Fantasy Book Review“.⁷ Joje teigiama, kad, kaip ir „Kantatos Lebovičiui“ bei „Liuciferio kūjo“⁸ atveju, romane žmogus susiduria su sunkumais, bandant atgaivinti kultūrą po civilizaciją sunaikinusios katastrofos. Romanas yra iškritikuojamas, nes, anot, apžvalgininko Jerry L. Personso, „išskyrus veiksmo scenas, knyga turi mažai gyvasties“ (Persons et al. 2006, 145). Personas iš karto pateikia argumentus: anot jo, scenų aprašymai yra padiriki, o skaitytojas negali pajauti emocinio ryšio su veikėjais (Persons et al. 2006:145).

Apsakymas „Aukštas tikslas“ („The High Purpose“) pasirodė žurnale „Astounding Science Fiction“ 1952 m. Gediminas Beresnevičius teigia, kad „peršokti aukštai Kempbelo [žurnalo redaktoriaus – aut.] iškeltą rašytojams fantastams keliamų reikalavimų kartelę pavykdavo toli gražu ne kiekvienam.“ Antrąjį bei trečiąjį apsakymus Algis Budrys pardavė „Galaxy Science Fiction“ bei „Space Science Fiction“ žurnalams. Visi trys kūriniai buvo parduoti per 3 savaites.

Budrio romanas, išleistas 1958 m., „Kas?“, kuris buvo ekranizuotas 1974 - aisiais metais, yra „stulbinantis alegorinis pasakojimas apie izoliaciją ir vidinį egzilį.“ (Persons et al. 2006: 145). Mokslininkas, po siaubingos avarijos paverstas kiborgu, turi bandyti įrodyti savo tapatybę. Žurnalistas reziuumuoja, kad „kaip ir su dauguma XX a. amžiaus egzistencinės nevilties istorijomis, galų gale, nėra būdo įrodyti tapatybės, užtikrinančios ramų gyvenimą“ (Ten pat). O štai Gintaras Beresnevičius mano, kad „detektyvinis siužetas sėkmingai susipina su autoriaus filosofiniais apmąstymais apie žmogaus identitetą.“

Ketvirtajame autoriaus romane „Nukritęs fakelas“ („The Falling Torch“, 1959) vaizduojama žmonių kova su ateiviais. Kūrinys įgauna politinį atspalvį, nes kritikai jame išvelgia

⁷Išleista 1979, 1980 bei 2006 m. Informacija imta iš pastarojo leidimo.

⁸MF žanro romanas, kurį 1977 m. parašė Larry Niven'as bei Jerry Pournelle.

autobiografinių motyvų (galima nesunkiai išvesti paralelę tarp grobikų iš kosmoso okupuotos Žemės bei Lietuvos. Tiesa, pats autorius tai neigia, tvirtindamas neturėjęs jokių politinių ambicijų.

Paskutinė rašytojo knyga „Sunkus nusileidimas“ („Hard Landing“) pasirodė 1993 m. Joje pasakojama apie keturis ateivius, kurie bando pritaikyti žmonių visuomenėje po to, kai jų laivas nukrito į Niū Džersio pelkę. Į svetimą planetą patekę ateiviai, kurie vizualiai atrodo kaip žmonės, neturi galimybių grįžti į namus, todėl yra priversti prisitaikyti prie gyvenimo Žemėje, surasti būdą įsiliesti į visuomenę. Anot amerikiečių rašytojo, apžvalgininko James'o Walton'o, jie tai daro pakankamai sėkmingai, nepaisant to, kad kartais yra sumaišomi su rusų dezertyrais, iki kol vienas jų surandamas negyvas Čikagos traukinių stotyje ir išskrodžiamas. Vykstant tyrimui dėl nužudymo, atkreipiamas dėmesys į keletą neaiškių agentūrų.

Waltonas išreiškia mintį, kad Budrys tampa ne tik visažiniu pasakotoju, o šios bylos „tyrėju“, patį romaną pateikdamas kaip „tyrimo ataskaitą“ (Ten pat). Knyga išskirstyta į skyrius, sudarytus iš interviu su potencialiais įvykio liudininkais bei skyrius, kuriuose pateikiamos policininkų ataskaitos. Apžvalgininkas teigia, jog „Budrys, sukurdamas tokį ateivių gyvenimą [nuo vėlyvo ketvirtojo iki ankstyvo penkto dešimtmečio – aut.] Jungtinėse Valstijose, aiškina kai kuriuos keistesnius reiškinius tuometinėje istorijoje“ (Ten pat). Vis pasikartojanti tema – „tai gali būti tiesa, arba gali būti melas – niekada negali būti tikras“ (Ten pat).

Waltonas užbaigia apžvalgą teigdamas, jog „Aukštajame tiksle“, kaip būdinga Budriui, nėra daugiažodžavimo, Budrys neskiria dėmesio ekspozicijos kūrimui. Negana to, lieka daug neatsakytų klausimų, kas, apžvalgininko nuomone, daro knygą „keistai įdomią“ (Ten pat).

L. Rono Hubbardo projekte „Ateities rašytojai“ Budrys buvo konkurso žiuri komisijos narys, sudarinėjo rinkinius, redagavo kūrinius. A. Budrys nebuvo nuo visuomenės dėmesio užsidaręs autorius. Kaip teigia Beresnevičius, jis „mielai bendrauja su fantastikos mėgėjais“⁹.

Pats Charlesas Platt'as, po interviu su Budriu savo knygoje „Dream Makers“ rašo: „jo pareigos jausmas, žinoma, pasireiškia beveik per kiekvieno jo parašyto romano pagrindinius veikėjus bei istoriją. Kaip ir jo herojai leidžiasi pirmyn tyliai bei su aukojuosi, motyvuoti beveik abstraktus moralinės pareigos jausmo, Budrio rašymas yra tylus, atsargus, atliktas su keistu dedikacijos mokslinei fantastikai jausmu, tartum ji būtų atskiras pasaulis <...>, pojūčiu“ (Ten pat). Tokios Platt'o mintys yra gan abstrakčios. Darbo autoriaus nuomone, „Dream makers“ autorius tuo norėjo pasakyti, kad Budrio kūryboje buvo jaučiama itin didžiulė meilė mokslinei fantastikai, dėl šios priežasties privalėdamas šį jausmą išreikšti kūryba. Panašiai, kaip ir pagrindinis „Šelmio mėnulio“ herojus mokslininkas Hawks'as. Pastarasis myli savo darbą ir jaučia moralinę atsakomybę

⁹Beresnevičius G., *Algis Budrys*. Prieiga internete: <http://fantastika.lt/archyvas/content-id=170.php.html> (žiūrėta 2015-04-15).

realizuoti savo, kaip mokslininko, potencialą. Tiesa, ne taip kaip Budrys, Hawks'as morališkai atsakingas ne tik už savo saviraišką, bet ir už į mėnulį keliaujančių savanorių fizinę bei psichologinę sveikatą.

Įdomu tai, jog Platt'as abejoja Budrio nuoširdumu, išsakydamas kai kurias mintis: „aš beveik jaučiu, kad jis vengia didžiąją laiko dalį praleisti, rašant mokslinę fantastiką ne todėl, kad ji yra pernelyg reikalaujanti, o todėl, kad, galbūt, ji jam - tokia ypatinga sfera, jog darbas būtų nuvertintas, jei taptų dažna rutina“ (Ten pat). Jis reziumuoja, jog, visgi, toks Algirdo Jono Budrio bruožas „erzina tuos, kurie grožisi jo moksline fantastika dėl jos neįprasto gilumo, humaniškumo bei politinio rafinuotumo“ (Platt 1987: 65).

Kituose dviejuose skyriuose bus analizuojami du Algio Budrio romanai: „Šelmis mėnulis“, „Kas?“. Bus apžvelgtos romanų temos, veikėjų paveikslai ir kiti aspektai, iliustruojantys Algio Budrio žanro specifiką. Bus aptariama ir tematikos, būdingos ne tik mokslinei fantastikai, bet ir kitoms literatūros šakoms, nes įvairaus tipo tematika būdinga „Naujosios Bangos“ atstovų kūrybai.

3. 3. „Šelmis mėnulis“ – žymiausias Budrio kūrinys

Vienas garsiausių Algio Budriokūrinių yra puikus „minkštosios“ MF pavyzdys. Jame aprašomi santykiai tarp įvairių knygos veikėjų. Pavyzdžiui, mokslininko, daktaro Edwardo Hawkso bei kaskadininko Alo Barkerio santykiai yra komplikuoti dėl dviejų priežasčių: pirmoji – jų visiškai opoziciniai charakteriai. Hawksas yra ramaus būdo, darbui atsidavęs mokslo žmogus. Sukūrus materijos perkėltuvą, jo nekankina moralinės dilemos, ar etiška į mėnulį siųsti savanorių klonus. Nei pati klonavimo idėja, nei faktas, kad klonas miršta, o originalo psichika tampa sutrikusi patyrus šią mirtį, esant savotiškam telepatiniui ryšiui su klonu. Jam nesukelia sunkumų šias aplinkybes traktuoti kaip būdu suvokti, kas iš tiesų yra objektas mėnulyje, ir kokia jo paskirtis. Negana to, jis pasiryžta žengti kitą žingsnį ir pasikviesti asmenį, kuris net puikiai žinodamas, kas jo laukia, su entuziazmu priims itin sunkų uždavinį. Hawks'as tarsi nujaučia, kad žmogaus polinkis į pavojų gali padaryti teigiamą įtaką tyrinėjimams mėnulyje bei originalo ryšiui su klonu. Tuo žmogumi ir tampa kaskadininkas Alas Barkeris, kuris, laboratorijos personalo vadovo Vincento Conningtono manymu, tiesiog mėgsta žaisti su mirtimi.

Nepaisant savo išradimo bei atsidavimo darbui, daktaras Hawksas nori žmogiško artumo. Gana ilgai knygoje jis vaizduojamas šalia bendradarbių, Barkerio, Conningtono bei Claire. Iš pradžių rezgasi romantiškas ryšys tarp šių veikėjų. Iš pažiūros tai nestebina, nes Claire, kaip ir Hawksas jaučiasi vieniša. Ją visad supo žmonės, siekiantys su ja palaikyti romantiškus santykius. Visgi nė vienas vyras, neišskiriant Barkerio, nesugebėjo jos padaryti laimingos. Taigi, Hawkso bei Claire vidinė būseną esti tokia pati, nors moteris ir panašį į koketę. Tačiau Hawkso antrąją pusę

tapo ne Claire, o atsitiktinai degalinėje sutikta dizainerė Elizabeth Cummings. Ši moteris Hawksui tapo savotišku išsivadavimu iš kasdieninės rutinos, nes patenkino mokslininko poreikį išsikalbėti apie save. Šių išsikalbėjimų metu, dar labiau atsiskleidžia Hawkso asmenybė. Jau šešto skyriaus pradžioje sužinoma apie jo dabartinę fizinę būseną, išprovokuotą jo darbo bei savijautą vaikystėje: „<...> kai aš buvau vaikas fermoje, išsekindavau save, dirbdamas fizinį darbą ir puikiai miegodavau. Atsikeldavau rytais ir nuostabiai jausdavausi; būdavau pailsėjęs bei pilnas energijos, ir tiksliai žinodavau, ką tą dieną reikdavo padaryti ir aš padarydavau. Net kai jausdavausi pavargęs, jausdavausi *tinkamai*; jaučiausi tarsi viskas būtų savo vietoje. Bet dabar aš tiesiog sėdžiu ir galvoju. Aš negaliu užmigti naktį ir ryte atsikeliu dar prasčiau negu praėjusią dieną <...> kartais galvoju, kad darosi geriau tik dėl to, jog esu sustingęs <...> pasižiūriu į save veidrodyje ir į mane žiūri ligotas vyras – toks vyras, kuriam negalėčiau patikėti užduočių, jei kartu dirbtume“ (Budrys 2011: 122).

Paskutinėse citatos eilutėse tarsi simboliškai atsispindi klonavimo motyvas. Abu individai dalinasi bendrais prisiminimais, tačiau nėra tapatūs, ir šį išskirtinumą pabrėžia pats Hawksas, apie atvaizdą kalbėdamas tarsi tai būtų kitas asmuo.

Vyro patirtis su moterimis taipogi atsiskleidžia iš jo pokalbio su Elizabeth. Tiesa, tai pamatome gan netikėtai, nes apie Hawkso bei moterų santykį užsimena būtent Cummings. Ji Edward'ui, jo paties nuostabai, pastebi, kad jis yra išskirtinis: „Tu elgiesi su jomis kaip su žmonėmis“ (Budrys 2011: 123). Sutikus su tokiu požiūriu, Hawksas atsiskleidžia kaip dar vienišesnė asmenybė. Jam nesiseka asmeniniuose reikaluose, jis nesupranta moterų būdo, ir tai yra jo kontrargumentai Elizabeth nuomonei paneigti. Įdomu tai, kad jo požiūris yra gan mokslinis. Į jas jis žiūri kaip į gimdytojas, tačiau suvokia, jog jos yra protingos būtybės: „moteris turėjo kažką <...> turiu omeny kažkokį ypatingą dalyką apie moteris: jos turėjo kažkokią paskirtį, kurios nesugebėjau suprasti. Kas mane trikdė, tai šioje Žemėje buvo šie kiti protingi organizmai, tame pačiame pasaulyje kaip vyrai, ir turėjo būti šių protinių gabumų tikslas (Budrys 2011: 124).

Hawks'o poreikis išsikalbėti, dalintis savo išgyvenimais pasireiškė dar iki jam pradėdant mokslininko karjerą – kai jis buvo tik studentas, taigi šios savybės negalima aiškinti tik dėl visokeriopo Hawkso nuovargio, kurį jis patiria dabartyje. Tai paaiškėja Hawksui kalbant apie jo išsiskyrimą su bendramoksle iš universiteto: „Aš su nieko nekalbėjau, išskyrus su ja. Aš vargiai galėjau palaikyti visuomenišką pokalbį su kitais žmonėmis. Bet aš mylėjau ją, Elizabeth, ir ji pasakė, daugiau nenorinti manęs klausyti, ir aš nustojau ją mylėjęs. Buvo jausmas, tarsi ji būtų tapusi kobra“ (Budrys 2011: 126).

Tačiau Hawkso santykiai su Barkeriu yra ne ką mažiau įdomūs ir komplikuoti. Kad ir kaip būtų paradoksalu, bet ši skirtis atneša didžiausią sėkmę tyrinėjimuose, kokia tik galėjo būti. Kaip suformulavo pats Hawksas, Barkeris yra savižudis, o jis žudikas (Budrys 2011: 31). Barkerio

savižudiškumas, pastūmėtas polinkiu adrenalinui, pasireiškia jau knygos pradžioje, kai Hawksas pirmą kartą su juo susitinka paties Barkerio namuose, kai kaskadininkas rodo savo automobilio valdymo sugebėjimus: „Barkeris įdėmiai žiūrėjo iš po trumpo gobtuvo ir staigiai pasuko automobilį šonu <...> mašina slydo žemyn priekiu į uolą. Kai tik kairys priekinis amortizatorius peršoko uolos kraštą, Barkeris smogė į pavara ir ją įjungė <...> pasigirdo staigus stabdžių klyksmas ir garsus padangų trynimą“ (Budrys 2011: 31).

Visgi aiškiausiai Barkerio charakteris atsiskleidžia viename iš dialogų su Hawksu. Pastarasis sugebėjo gan greitai perprasti, kas per asmenybė yra jo naujausias kolega mėnulio artefakto tyrinėjimuose. Nors kaskadininkas ir yra žinomas dėl savo pomėgio rizikuoti gyvybe, tačiau jis, kad ir kaip būtų paradoksalu, bijo mirties. Jam jos kaina yra tolygi pripažinimo, šlovės netekčiai. Taigi iš pažiūros, kaskadininkui pats gyvenimas nėra itin didelė vertybė, jei tik jis nėra įvykių centre. Visa Alo Barkerio „patiniška“ povyza tėra būdas šią baimę paslėpti. Barkeris vyriškumą supranta kaip savybę parodyti, kad nebijai mirties, kario įvaizdis jam geriausiai iliustruoja, koks turėtų būti vyras: „Jis turėtų eiti priešų link, dainuodamas mirties dainą, ir jis turėtų žudyti arba būti nužudytas“ (Budrys 2011: 110). Akivaizdu, kad būdamas karšto temperamento, turėdamas pomėgį ir darbą, kurio kaina gali būti mirtis, Alas ir laiko save tuo kariu. Tačiau kaip gerai pastebi Hawks‘as, Barker‘is iš tiesų nėra karys (Budrys 2011: 111). Jis nieko nėra padaręs dėl kitų, kurio vienintelis priešas yra jis pats: „Tu bijai būti laikomas žmogumi, kuris nebijotų kovoti, bet su kuo tu kovoji? Vienintelis dalykas, kurį man padarei, tai grasinai paimti savo marmurą ir keliauti namo. Ne – sportiniai automobiliai ir sniego šlaitas, laivai ir lėktuvai: tai yra tai, prieš ką kovoji. Daiktus ir vietas, kuriuose kontroliuoji situaciją“ (Budrys: 2011, 113). Minėtasis Barkerio noras kontroliuoti situaciją dar kartą pabrėžiamas, kai primenama, kas nutiko mėnulyje. Anot Hawkso, nebuvo jokių taisyklių, dėsnų, kurie Barker‘iui buvo pažįstami. Jis nežinojo, kodėl jo kopija žuvo, kas ją nužudė, kaskadininkas negalėjo sau pasakyti, jog jis neteisingai interpretavo žaidimo taisykles ar joms nepakluso. Negana to, tokia mirtis Barkerį nuteikė nemaloniai dėl to, kad nebuvo „minios, skiriančius apladisementus jo sugebėjimams ar apraudojančios jo likimą“ (Budrys 2011: 112). Galų gale mokslininkas išreiškia nuomonę, kad ne pati mirtis, bet pavojus mirti bei artimiausi jo aplinkos žmonės parodo Alui pamatyti savo vertę. Galima gan drąsiai teigti, jog taip atskleidžiamas ne tik subjektyvus požiūris, bet realus kaskadininko charakteris. Barkeris, neturėdamas jokių kontrargumentų, išvaro Hawksą iš kambario: „išeik iš čia, žmogau, kol vis dar gali <...> palik mane su mano senais, pažįstamais samdomais žudikais“ (Budrys 2011: 114).

Atkreiptinas dėmesys, jog apskritai mirties tema yra labai ryški. Matyt todėl iš pradžių Algis Budrys, kaip romano pristatyme rašo rašytojas bei literatūros kritikas Graham‘as Sleight‘as, iš pradžių kūrinį norėjo pavadinti „Mirties mašina“ (“Death Machine”). Mirtis esti didžiausia kliūtis

visiems savanoriams iki Barker'io, nes vos po vieno eksperimento jų psichika sutrinka, tampa katatoniška: „jaunuolis žiūrėjo nemirksėdamas, jo puošni šukuosena buvo šlapia nuo prakaito, ir užteptas juo iki skalpo <...> „tamsu, - jis pasakė paslaptینگai, - tamsu ir niekur žvaigždžių šviesos“. Jo balsas staiga virto murmėjimo, tačiau jis vis dar skundėsi” (Budrys 201:1 1).

Mirties reiškinys atsiskleidžia ne tik eksperimentų metu, ne tik savanorių reakcija po klonavimų, bet ir situacijoje, nesusijusioje su moksline veikla. Aštuntajame skyriuje Hawks'as prakalba apie mirties neišvengiamumą, tačiau metafizinį aspektą – mintis, prisiminimus jis laiko nemirtingumo sąlyga. Kalbėdamas su Elizabeth, vyras nepritaria klišėms, tokioms kaip „jis turėjo pilnavertį gyvenimą, ir kai atėjo laikas, ramiai numirė“ arba „vargšas berniukas – jis vos tik pradėjo gyventi“ (Budrys 2011: 150). Mokslininkui nesuprantama, kas nusprendžia, kas nusprendžia, kada žmogui laikas mirti, kaip pats mirštantysis gali nuspręst, kada jam to gyvenimo užtenka. Hawksas savotiškai atskiria žmogų bei jo sąmonę, ją savotiškai personifikuodamas: „kaipgi sąmonė gali sau pasakyti: „gyvenimas pasiekė savo logišką pabaigą“, ir save atjungti? <...> netgi savižudis turi *ištaškyti* savo smegenis, nes jis turi sunaikinti fizinį daiktą, jog išvengtų bet ko, kas yra jo sąmonėje, neleisiančio jam ilsėtis“ (Budrys 2011: 150).

Taigi fizinis pasaulis bejėgis prieš mirtį, kalbant apie visus Visatos kūnus: „esmė ta, jog Visata *miršta!* Žvaigždės degina savo substanciją. Planetos vis lėčiau sukasi apie savo ašį. Jos artėja link savo saulių. Atominės dalelės, kurios viską sudaro, tampa lėtesnes savo orbitose <...> tik vienas dalykas Visatoje vis labiau tobulėja ir *verčia* save judėti tolyn. Intelektas – žmonių gyvybės – mes vieninteliai nepaklūstame universaliai įstatymui” (Budrys 2011: 151).

Atkreipiamas dėmesys, jog toks Hawks'o požiūris bei romane pateikiamas mentalinis ryšys tarp originalų bei klonų atspindi budistinę pasaulėžiūrą – t.y. pomirtinio gyvenimo vaizdinį ir reinkarnaciją. Nors tokio tikslo knygos autorius, galbūt, neturėjo, tačiau ši paralelė praplatina supratimą, kad mokslinė fantastika gali ne tik perteikti tokias temas, kurias perteikia rimtoji literatūra, bet ir pranokti pastarąją, tai parodant be realizmo rėmų (išskyrus tuos kūrinis, kuriuose svarbų vaidmenį atlieka sapnai, haliucinacijos bei dvasinės kelionės medituojant).

Klonavimo technologijos jau seniai nėra vien mokslinės fantastikos išskirtinumas. 1996 m. pirmą kartą klonuota avis Dolly. Žmogaus klonavimas greitai taipogi gali virsti realybe. Pasak amerikiečių dienraščio “Independent”, mokslininkams pirmą kartą pavyko klonuoti tuzinus beždžionių embrionų. Laikraštyje rašoma, jog kai kuriomis žiniomis, bandymus su beždžionėmis vykdę mokslininkai stengėsi implantavo apie 100 klonuotų embrionų į maždaug 50 surogatinių motinų – makakos patelių – gimdas, tačiau klonuotų palikuonių susilaukti kol kas nepavyko.

„Šelmyje mėnulyje“ klonavimas vyksta visiškai kitaip. Tam, kad būtų sukurta žmogaus kopija, išrasta speciali mašina, materijos „perkėlėjas“, kuris sukuria kloną jau pačiame mėnulyje.

Taigi, klonavimas čia neatsiejamas nuo teleportacijos. Budrys nekelia etikos klausimų, neužsimena apie klonavimo ir krikščioniškosios pasaulėžiūros priešpriešų. Vienintelis klausimas tik vienas – kaip pasikeičia klono, o galbūt ir originalo, asmenybė? Ar klonas yra identiškas, jei jo išgyventos patirtys lieka originalo atmintyje? Į šį klausimą atsakyti nėra lengva. Jei originalo asmenybės kaita yra gana aiški (itin pažeidžiama psichinė sveikata), tai apie klonus sunku ką pasakyti – pačiame romane nėra aprašymų, skaitytojui padedančiam suprasti klonų charakterius. Vienintelį kartą apie tai užsimenama 168 – amė puslapyje, kur Hawksas M (klonas) mėnulyje paaiškina Barkeriui M, kuo jie skiriasi nuo originalo. Originalo suvokimas, kad jis patyrė mirtį mėnulyje, anot Hawkso tik iliuzija, o skirtumas tarp individų M ir L yra savo egzistencijos suvokimas: „Aš suvokiu save kaip Hawksą, gimusį prieš daugelė metų, namo, esančio fermoje, miegamajame. Nors ir žinau, kad yra kitas Hawks‘as, esantis laboratorijoje Žemėje, suvokiu save kaip gyvenantį tik keletą momentų dabar; nors ir žinau, kad gimiau iš šio pasaulio pelenų prieš dvidešimt minučių <...> aš galiu prisiminti“ (Budrys 2011: 168).

Dar viena paralelė tarp knygos bei realaus pasaulio yra atradimai pačiame mėnulyje. Romane ateivių artefaktas yra apibūdinamas gana paslaptinai: „Yra tik vienas įėjimas į šį dalyką <...> tai vieta, kurios formavimosi kilmė leidžia žmogui įeiti arba dėl to, kad taip sumanyta, ar per atsitiktinumą. Ji negali būti paaiškinti aiškesnėmis formuluotėmis, ir jo negali aprėpti akis, arba, spėjame, žmogaus smegenys... Kiti žmonės mirė, kad papasakotų šiuos dalykus apie interjerą: „viduj žmogus gali būti matomas, labai miglotai, jei žinome, kur jo ieškoti. Išskyrus pačius padrikiausius apibūdinimus, niekas nežino, ką jis mato Niekas iš ten neišėjo. Niekas niekada nerado iš ten išėjimo; įėjimas negali būti naudojamas kokiam nors tikslui. Negyva materija, kaip kad fotografija ar lavonas, negali būti išnešti į lauką. Bet bandymas tą padaryti pastoviai baigiasi mirtimi“ (Budrys 2011: 85). Artefakto išorė, aplinka supantį jį, matoma tik laboratorijos darbuotojų padarytoje nuotraukoje, kur „statinys primena vulkaninio stiklo blokus ir sidabrinis debesis. Fone matėsi kiti dulkių debesis ir šmėkščiojantys asimetriški šešėliai“ (Budrys 2011: 23).

Taigi nežemiškos kilmės struktūra Algio Budrio knygoje aprašoma gana paslaptinai, abstrakčiai. Realiame gyvenime mėnulio paviršiaus vaizdavimas taip pat nėra vienareikšmiškai interpretuojamas. Nors viešoji NASA pozicija pripažįsta tik natūralios kilmės struktūras, sudarytas iš uolienu, bet kai kurie tyrinėtojai, tokie kaip Ken‘as Johnson‘as, pateikia kitokią, kontraversišką nuomonę (Iškauskas 2007) Mėnulio laboratorijos foto tarnybos vadovas teigia, jog 1967 m. erdvėlaivio “Apollo“ padarytose nuotraukose matosi „senoviniai dirbtinės kilmės objektai“ (Ten pat). 2007 m. spalio 30 dieną NASA spaudos konferencijoje, Johnson‘as parodė nuotraukose, kuriose matyti „miesto griuvėsiai, sferiniai stikliniai objektai, akmens bokštai“ (Ten pat). Šių pareiškimų autorius bei jo kolega Richard‘as Hogland‘as, išleidęs knygą „Tamsioji misija. Slapta

NASA istorija, tvirtino, jog „amerikiečių astronautai ne tik matę statinius, bet ir Mėnulyje įvaldę antigravitacijos technologijas.“¹⁰ Visus šiuos duomenis, anot jų, NASA nutylėjo sąmoningai. Džonstonui, kažkada buvusiam atsakingu už „mėnulinių misijų“ fotoinformaciją, buvo įsakyta visas „netinkamas“ nuotraukas sunaikinti, bet vienąsyk jam pasisėkė kai ką išsaugoti. Minėtasias foto Jonson'as publikavo knygoje (Ten pat).

Kai kurie buvę NASA darbuotojai taip pat viešai atskleidė savo patirtį, dirbant garsiojoje agentūroje. Pavyzdžiui, 2001 m. gegužės 9 dieną, Donna Hare ar buvęs JAV oro pajėgų seržantas Karl'as Wolf'as nacionalinėje žiniasklaidos konferencijoje teigė, kad jie neva matė NASA fotografijas, kuriose užfiksuotos „didelės ateivių struktūros“ tamsiojoje mėnulio pusėje ir šalia skrendanti arba priparkuotą NSO.¹¹

Apibendrinus knygoje matomos klonavimo technologijos esti pažangesnės negu realiai egzistuojančios, o nežemiškos kilmės struktūrų idėja gyvuoja tiek romane, tiek realiame gyvenime. Nepaisant to, „Šėlmyje mėnulyje“ ateivių artefaktas yra itin paslaptingas, jo vizualinių formų įsivaizduoti yra sunku.

3.4. „Krentantis deglas“ – mokslinė fantastika ir paralelė su okupuota Lietuva

„Krentantis deglas“ yra kūrinys, turintis paralelių su to meto Lietuva. Nors knygos autorius tai neigė, bet ryšys tarp knygoje matomų įvykių bei XX – ojo amžiaus vidurio Lietuvos realijų esti akivaizdus. Tai – partizaninis judėjimas bei emigracija, kuri prasidėjo dėl gimtųjų namų, romano atveju – Žemės, okupacijos. Pastaroji yra užimta taip vadinamų Įsibrovėlių, o emigrantai įkūrė Žemės koloniją Kentaurų planetoje. Situaciją pasunkina tai, jog žemiečiai iš esmės yra vieni. Nors Kentauro planetos gyventojai priėmė juos į savo namus, tačiau neketina kovoti už kolonistus.

Tačiau ryškiausias knygos leitmotyvas, dalinai pagrindžiantis Budrio išsakytą mintį, jog „Krentantis deglas“ nėra kūrinys apie Lietuvos okupaciją bei išsilaisvinimą, yra lyderystė. Tą patvirtina ir „Krentančio deglo“ pratarmė, kurioje kalbama apie politinius lyderius, o tuo pat metu Budrys teigia, kad neturėjo jokių intencijų paliesti politinės tematikos ar rašyti savotišką autobiografiją: „Bet mano besijuokiantis, žavingas, energingas tėvas ir mano viską apgalvojanti, atkakli motina šiame romane neturi prototipų, o kalbant apie mane, aš neturiu nei atlepusių ausų, nei politinių ambicijų. Užtad aš susižavėjęs kaip, neįtikėtina sėkmingi lyderiai istorijoje buvo svetimšaliai savo pačių kultūroje, kurias valdė, kiek daug iš jų buvo fiziškai saviti, kiek daug iš jų patyrė didžiulių krizių, turėjusių juos sunaikinti, ir kaip menkai biografai paaiškino jų minčių

¹⁰<http://senas.zpasaulis.lt/?id=2067> (žiūrėta 2016.02.22).

¹¹*Alien Structures on the Moon*. Prieiga internete: <http://www.inquisitr.com/2158158/nasa-employees-huge-alien-structures-and-ufos-on-dark-far-side-of-moon-video/> (žiūrėta 2016.02.22)

pasikeitimus“ (Budrys: 1990, p.7). Kaip pavyzdžius Budrys pateikia Činhiskaną, Napoleoną Bonapartą, Adolfą Hitlerį, Josifą Staliną.

Kūrinyje matomos trys personas, užimančios lyderio pareigas – Ralph‘as Wireman‘as – Žemės planetos prezidentas, generolas, buvęs letenantas, Franz‘as Hamill‘as, taip pat esantis partizanų vadas ir Michaelas Wiremanas – pastarojo sūnus bei įpėdinys. Kiekvienas iš jų sudaro skirtingą „vado“ koncepciją.

Pirmasis iš paminėtųjų lyderių, Ralphas Wiremanas minimas pačiuose pirmuose ir pačiuose paskutiniuose romano puslapiuose. Knygoje jis neužima ypatingą vaidmenį, bet duoda pradžia, kaip vėliau paaiškėja, sėkmingam sukilimui prieš Įsibrovėlius. Be to, jo išvalgos „Krentančio deglo“ pabaigoje reziuumuoja lyderystės temą. Jis yra nuo darbo mentaliai išvargusio bei pasenusio vado pavyzdys. Pasakotojas tai duoda suprasti tiek aprašydamas jo išvaizdą, tiek apskritai matomą vyro psichologinę būklę: „Tai buvo plonas, smukusių pečių vyras <...> jis buvo pavargęs vyras. Jo juodi plaukai susitraukė, suplonėjo bei pražilo. Gilios raukšlės krito ant jo įdubusių skruostų ir suformavo raukšles po jo ilgo smakro <...> stiprybė, kuri buvo jo charakteristika visiškai dingo, virtęs į keistą, nejudrų, užsispyrusį ryžtingumą“ (Budrys: 1991, 17). Šis ryžtingumas matosi per Žemės kolonijos vadovybės susitikimus, kuriame nėra nutariama, kokių imtis veiksmų, padėsiančių išlaisvinti Žemės planetą nuo Įsibrovėlių. Kiekvieną kartą Wireman‘as vyresnysis išklauso savo pavaldinių raportus apie tuometinę situaciją bei nesugeba nuspręsti, ką daryti, jog situacija pasikeistų. Taigi, laikosi „keisto, užsispyrusio ryžtingumo“ toliau palaikyti tokią susirinkimų tvarką. Tačiau romane aprašomas susirinkimas yra kitoks. Čia aprašomas Žemės kolonijos planetos prezidento ryžtingumas imtis drastiškų veiksmų prieš okupantus. Į tai įtraukiama ir taip vadinama Kentauro Sistemos Organizacija, iš kurios prezidentas siūlo pirkti ginklų ir perduoti juos sukilėliams, likusiems Žemėje. Nėgana to, Wiremanas siūlo nariams persikelti į buvusius namus. Tokio pasiūlymo drastiškumas atsispindi Žemės kolonijos vadovybės balsavime, kuriame pasiskirsto dvi priešingos nuomonės. Bet tai parodo ir prezidento socialinę kaukę. Žemės gyventojams bei kolonistams vyras buvo vilties, stiprybės simbolis: „tai jis reprezentavo Žemę, kuris buvo simbolis kažko, kas prieš dvidešimt metų dingo po griuvėsiais, tačiau buvo gyva, kol gyvas buvo jis“ (Budrys 1991: 20). To negalima pasakyti apie kitus, nes jie neslepia dingusios vilties atsiimti tai, kas jiems priklauso. Čia atsiranda paradoksas tarp situacijos įvertinimo bei susikurto gyvenimo. Vienas ištikimųjų Wireman‘o žmonių, Tomas Harmonas tuo stebisi: „<...> įsivaizduojant apartamentus, kuriuose Wireman‘as turėjo gyventi šiuos dvidešimt metų, laukdamas šios dienos – gyvendamas tuos metus čia, stengdamasis išsilaikyti, gyvendamas iš mažos algos – matydamas vyrus, ne ką vyresnius už jį, gaunančius darbus tarp paprastų piliečių bei gyventi patogiai, kai jis turi likti čia, likti simboliu, įkalintam būti Jungtinės Žemės ir saulės sistemos

vyriausybės prezidentu <...>. Kiti galėjo liaudžiai pripažinti, jog Žemės jau nebebuvo, bet kažkas turėjo rodyti fikciją – kažkas turėjo įkūnyti teisėtą pasaką, jog tremtinių vyriausybė vis dar reprezentuoja savo žmones – ir Wiremanas buvo tas žmogus“ (Budrys: 1994, 24).

Nepaisant to, Wiremanas savęs neapgauš. Jis suvokia situacijos beviltiškumą, nes žemiečiai gali pirkti nepakankamai galingus ginklus. Ralpho Wiremano nuovoka atsiskleidžia Harmono samprotavimuose apie jį: kad prezidentas, būdamas tuo, kuris turi Žmonijai teikti vilties bei kovojimo prieš okupantus įspūdį, kuris tai slepia, realybę mato geriausiai iš visų. Tačiau Harmonas nežino, o, galbūt, nenori pripažinti, kad prezidentas taip elgiasi be konkrečios motyvacijos. Wiremanas mano, kad jo nesusikalbėjimas su kai kuriais pavaldiniais yra susijęs su jų amžiumi, taip išskirdamas savo nuomonę iš jo amžiaus kolegų. Galima nujauti, kad tai jis sieja su jų nuovargiu, atsiradusiu Žemės okupacijos metais. Tai atsiskleidžia pasakotojo žodžiuose: „jis norėtų, kad atsirastų laiko jiems visiems susiburti kartu: visus sumanius, jaunos žmones, kurie šiandien būtų savo pike“ (Budrys 1991: 25).

Savanoriškas tapimas vilties, kuri iš tiesų nebeegzistuoja, simbolis Ralpho Wiremano gyvenimą ir pavertė tokį koks yra – be materialios gerovės.

Paskutiniajame romano skyriuje, nuo Įsibrovėlių išvaduotoje Žemėje vėl matomas Ralphas Wiremanas. Šį kartą vyro asmenybė regima per jo paties apmąstymus. Aštuntojo skyriaus pradžioje Žemės kolonijos planetos prezidentas susieja ryšį tarp fizinės ir dvasinės kondicijų. Suvokdamas, kad jo vidinė būseną yra priklausoma nuo prastos sveikatos, jis retoriškai savęs paklausia, ar senyvo amžiaus žmonės negali nusišypsoti, nes dėl to „subyrėtų jų kūnai“ (Budrys 1991: 98). Pastebėtina, kad ši mintis bei padaryta išvada, kodėl jis jaučiasi prastai, Wiremano vyresniojo ne kiek netrikdo. Niekur nėra užsimenama apie prezidento neigiamus ar teigiamus jausmus, suvokus tokią realybę. Tai rodo Wiremano vyresniojo psichologinį tvirtumą, nesiderinantį su jo išvaizda ar nuotaika. Taigi – tai jau trečiasis indikatorius, koks stiprus psichologiškai yra Wiremanas vyresnysis.

„Krentančiame degle“ atsiskleidžia ir požiūris į gyvenimą po mirties. Jo nuomone, mirtis galimai yra ta ta riba, kai žmogus savo emocijų nebecontroliuoja, ir patenka į savo *asmeninį* pomirtinį pasaulį: „kiekvienas iš mūsų nukeliauja į asmeninį pasaulį – juoką, kurie turi džiaugsmo prisiminimus, liūdesį, kurie turi sielvarto prisiminimus“ (Budrys 1990: 199). Įdomu tai, kad Ralphas Wiremanas nekalba apie tarpinį variantą, kai žmogus miršta, prisimindamas tiek džiaugsmo, tiek liūdesio akimirkas. Skaitytojui tai iškelia klausimą, ar Wiremanas kada nors jautėsi laimingas. Nuo pat Žemės užkariavimo jis stengėsi ją susigražinti, rodė lyderio pavyzdį Kentauro planetoje gyvenantiems žmonėms. Jo nenoras palikti Žemę, Įsibrovėliams ją okupavus, duoda suprasti, kad gimtųjų namų planetoje vyras buvo laimingas. Tačiau knygoje apie jo laimės akimirkas niekur nėra užsiminta, kaip ir nematomas jo džiaugsmas, atskridus į išlaisvintą planetą.

Klausimus apie savo gyvenime patirtą laimę bei liūdesį iškelia ir pats Wireman'as. „Ar neprisimenu kai ko, kas nutiko prieš daug metų, laive – apie *nenorą* [sic!] juo skristi? <...> ar aš pakeičiau savo nuomonę?“ Vyras gailisi, kad yra žmogus, „savo smegenų įkaitas“ (Budrys: 1990, 207). Jam išskyla klausimas, ar pavyko apgauti tiesą apie savo dvasinę būseną, kai gyvenama taip, jog „paskutinė mintis būtų širdgėla“. Taip yra atsakoma, koks pomirtinis pasaulis laukia Wireman'o. Vyras puikiai žino, kokius jausmus jis patiria gyvenime, tačiau nėra įsitikinęs ar sugebėjo sėkmingai save tikinti, kad yra kitaip.

Vienintelis dalykas, džiuginantis prezidentą yra jo sūnaus tapimas Žemės planetos lyderiu. Išreiškiama mintis, kad niekas negali pasiekti to, ko nori, bet tik tai, „ką turi savyje“. Tėvas stebisi, jog sūnus savyje turi tai, ką ir jis. Wireman'ui apmąstant, kas yra tikras lyderis, skaitytojas netiesiogiai susipažįsta su paties prezidento ir jo sūnaus, kaip vadovų, savybėmis: tokio reto tipo žmogus turi būtinai žinoti savo reputaciją. Ir visą gyvenimą jis turėtų išlaikyti atsargų balansą tarp gyvybiškai svarbaus savo unikalios dovanos suvokimo bei pernelyg didelio pasitikėjimo, fatališkos nuojautos, kad jis turi tartumdievišką lemtį. Vienoje balanso pusėje yra palankumas. Kitoje – tironija“ (Budrys 1990: 203).

Apibendrinus Wireman'o asmenybę ir jį kaip lyderį, galima teigti, jog tai yra psichologiškai stiprus žmogus, sugebantis visuomenei save parodyti nepalaužiamu vadu, kovos prieš Įsibrovėlius pavyzdžiu. Tačiau tuo pat metu į situaciją jis žiūri realistiškai, galų gale pasiryžęs įvykdyti rizikingą planą susigrąžinti gimtąją planetą. Jis nori vykdyti tokį planą net žinodamas, kad tai gali kainuoti jo sūnaus gyvybę.

Antrasis romano veikėjas, iliustruojantis lyderystės tematiką, Mark'as Hammil'as, parodo kitą vado įvaizdžio pusę. Šis žmogus vadovauja grupei sukilėlių, kovojančių už siektiną tikslą, Žemės išlaisvinimą, tačiau yra pagrindinis „Krentančio deglo“ antagonistas. Nuo pat pagrindinio veikėjo Michael'o Wireman'o bei Hammil'o susipažinimo partizanų vadas parodytas per neigiamą prizmę. Tai parodoma per Wireman'o susidarytą įspūdį apie sukilėlių vadą, o vėliau ir per Hammil'o pavaldinio išsakytą požiūrį.

Galima numanyti, jog Mark'ui Hammil'ui būdingas ironijos jausmas egzilyje gyvenantiems žmonėms ar svetimose planetoje įsikūrusiai vyriausybei, kurio jis neslepia arba nemoka paslėpti. Pasakotojas tampa nevisაžiniu, aprašant generolo išreikštą pagarbą, jog prie jo vadovaujamos grupės prisideda pats Saulės sistemos ir Žemės prezidento sūnus, nes nėra nurodoma, ar pagarbos išreiškimas esti nuoširdus. Kita vertus, akivaizdus Hammil'o požiūris į vieną iš Wireman'o kelionės tikslų – kovą prieš Įsibrovėlius: „Aš atvykau kovoti, - tarė Michael'as Wireman'as, truputį susierzinęs dėl Hammil'o nusiteikimo <...> Taip, žinoma, - pasakė Hammil'as.

Staugus, dirbtinis šypsnis sugarbanavo [sic!] jo burną, o įprastos linijos pasiekė žandus“ (Budrys: 1990, p.54).

Hammil‘ui taipogi būdingas didžiavimasis savo statusu kare su Įsibrovėliais .Tiesa, reakcija į paaukštinimą iki generolo laipsnio yra itin emociinga. Kyla klausimas, kiek Hammil‘ui svarbi kova prieš Žemės okupantus ir kiek svarbus jo įvaizdispas partizanų vadą parodo jo egocentriškumą, „žvėrišką“ didžiavimąsi: „Po prunkštavimo iš pasitenkinimo, jis dar kartą tyliai nusijuokė. Šis garsas oloje nuaidėjo žvėrišku aidu“ (Budrys 1990, 55). Po tokio sukilėlių lyderio charakterizavimo kyla nuojauta, jog vyrui rūpi ne kilnus tikslas išlaisvinti gimtąją planetą, o tapti auretetinga ir garsia persona.

Kyla abejonės ne tik dėl Hammil‘o ketinimų, bet ir dėl jo, kaip pasipriešinimo vado, sugebėjimų. Nors neparodomas jo tiesioginis pavaldumas kitam asmeniui ar asmenims – to neįžvelgia ir pagrindinis romano herojus, tačiau tikrąją padėtį atskleidžia partizanas Joe Newsted‘as. Pastarasis šalia Hammil‘o yra paklusnus, bet jo kantrybė senka. Tai atsiskleidžia pokalbyje su Wireman‘u. Apibūdindamas Hamill‘ą, Newsted‘as pavartoja žodį „klounas“, parodant visišką nepagarbą. Tai nėra vien emocijų iššaukta reakcija, Newsted‘as tai paaiškina savo vado empatijos trūkumu. Anot jo, partizanų lyderiui ginklų turėjimas yra svarbesnis nei jo bendražygiai: „Aš pašaukiamas. Ir dėl ko? Juk dar devyni šimtai ginklų bus atsiųsti <...>Žinai, ką šie ginklai daro Hammil‘ui? <...> jie –daugiausia, kas jam nutiko, todėl jis bėgioja aplinkui kaip višta, kuriai nukirto galvą.“ (Budrys 1990: 77).Būtent sugebėjimas iš valdžios gauti daugybę ginklų yra vienintelis dalykas, leidžiantis Hammil‘ui išlaikyti valdžią. Sukilėliai veikia paklus žmogui, suteikiančiam padorų amunicijos kiekį nei tą, kuris palaikys geresnį mikroklimatą, kuris pats savaime nepadės nugalėti okupantų. Newstad‘as taip pat išryškina paradoksą – pasak jo, dėl Marko Hammilo kvailumo pastarasis ir užima aukštą poziciją tarp partizanų, o jis tik „groja antruoju smuiku babuinui“ (Budrys 1990: 78). Kadangi jis yra vienintelis, knygoje išsakęs požiūrį į sukilėlių leitenantą, o vėliau generolą, o pats Hammilo ilgesys tik patvirtina šį požiūrį, Newsted‘as tampa visų sukilėlių balsu. Pastebėtina, kad to priežastį nurodo pats Newstedas. Jis Hammil‘ą mato kaip žmogų, nuoširdžiai manančiu, jog būti vadu – jo likimas. Jo tikėjimas yra toks tvirtas, jog „sunku susivaldyti pačiam tuo netikėti“ (Budrys 1990: 77). Tiesa, sukilėlis to nesieja to su Hammil‘o kvailumu, todėl galimai savo vadą kvailu laiko dėl jo nesugebėjimo atlikti savo pareigų.

Taigi, apibendrinant Franžą Hammilą kaip sukilėlių lyderį bei asmenybę, daroma išvada, kad tai yra pagrindinis knygos antagonistas. Vyrui rūpi tik savi interesai, be to jis yra savimyla, itin trokštantis kuo didesnės įtakos žmonėms.

Michaelas Wiremanas, Žemės planetos ir Saulės sistemos prezidento sūnus, yra pagrindinis „Krentančio deglo“ herojus, kurio, kaip asmenybės, vystymas labiausiai palietė lyderystės tematiką.

Nepaisant to, šio darbo temai aktualiausia aptarti Michaelo Wiremano lyderio savybes, aprašomas romano pradžioje, nes jos yra labiausiai susijusios su Lietuvą palietusiomis realijomis. Knygos pradžia parodo jau susiformavusį Wiremano, kaip Žemės planetos ir Saulės sistemos prezidento, vaizdą, nes romano veiksmas nėra chronologiškas – ji prasideda nuo pagrindinio veikėjo laidotuvių. Pasakotojas aprašo ne tik jas – karsto vežimą kapinių link, tai stebint tūkstančiams Ženevos, žmonių miesto, piliečiams, bet ir jų jausmus mirusiam prezidentui: „operatoriai neturėjo problemų surasti pakankamai medžiagos, kurioje būtų galima matyti vyrus bei moteris su nosinėmis prie savo sruvenančių akių, bet kalbant apie visą minią – terminais, kuriais mąstė Wiremanas – tai, ką jautė šie žmonės nebuvo širdgėla. Širdgėla yra viena iš kilnių emocijų. Ji priklauso nuo ankstesnio primytivaus, pirminio jausmo, netekties, buvimo. Tai, ką jautė žmonės, buvo netektis – nepataisomą praradimą. Jie tai slėpė po įvairia apgaulinga išvaizda; meilė, tačiau tuo pat metu ir baime, flegmatiškumu, nervingumu ir užslopinta pakilia nuotaika. Bičių spiečius, atskirtas nuo jų karalienės nejaučia širdgėlos. Jos suvokia netektį. Jos dūzgia <...> Atodūsiai, kalenantis dantys, vilkimos pėdos, liūdėsio ar pykčio niurnėjimai bei kosėjimai ir juokas pripildė Ženevos slėnio puodelį (Budrys 1991: 3). Iš citatos matyti, jog atskiri žmonės pateikiami kaip atskiri individai, tačiau jie sudaro minią kaip vieną bendrą organizmą. Šis vienetas primena Nyčės Antžmogio teoriją, kur paprasti žmonės tėra „pilka“ masė, turinti paklusti vienam Antžmogui. Tai patvirtina ir vėliau parodomas Wiremano, kaip Žemės planetos vado, paveikslas, nušviečiamas jo biografijoje. Šis aprašymas primena Stalino idealizavimą: „Jo balsas nukeliauja mūsų link be akimirksnio neryžtingumo, kieno tai balsas. Mes jį džiaugsmingai sveikiname, jam pro mus pravažiavus – žymi, neįsitempusi <...> nejudanti prezidento automobilyje <...> vienas – visada be patarėjo ar palydos. Aukščiausias autoritetas. Įstatymų davėjas. Mūsų visų *plieninė* sąmonė.“ (Budrys 1991: 7).

Taip pat matomos paralelės tarp „Krentančio deglo“ pasaulio ir realijų Lietuvoje yra partizaninės kovos bei išėivijos motyvai. Tiesa, skirtumų yra daugiau nei panašumų.

Išėivija yra menkai aprašoma. Paminimas pats kelionės faktas lyg Kentauro planetos bei faktas, jog žemiečiai į svetimą visuomenę įsiliejo sėkmingai, taipogi turėdama ir savo politinę organizaciją, kuri apima visų demokratinėje sistemoje egzistuojančių valdžių funkcijas – tiek Prezidentūros, tiek Seimo, tiek Vyriausybės.

Kaip ir XX – ojo amžiaus vidurio Lietuvoje, partizaninis judėjimas prasidėjo dėl okupacijos, o ne dėl vidinių nesutarimų tarp vietinės valdžios bei piliečių. Kaip ir okupacijos metais Lietuvoje, „Krentančiame degle“ minimi sukilėliai gyvena sunkiomis gamtos sąlygomis. Tiesa, jie yra apsistoja kalnuose, o ne po žeme įkurtuose rūsiuose, kaip tą darė Lietuvos partizanai. Tačiau romane sukilėliai veikiau yra kariai, jų motyvacija yra išgyventi patiems, o ne išlaisvinti planetą. Reiktų atkreipti dėmesį, kad tai atskleidžiama tik per Hammilo asmenybę, o ne kalbant apie likusius

partizanus. Todėl nebūtų galima teigti, jog partizaninis judėjimas pavaizduotas neigiamai – jis veikiau yra dviprasmiškas. Marko Hammilo pavaldiniai nėra garbėtroškos ar egoistai, bet jie pasižymi neryžtingumu, pasiduoda savo vado įtakai net jeigu tam akivaizdžiai nepritaria. Ši komplikuota situacija romano herojų verčia abejoti iki tol susifuormuota pasaulėžiūra apie žiemiečių priešinimąsi. Viskas dar labiau pasikeičia, Wiremanui patekus į Įsibrovėlių nelaisvę. Jų civilizacija nėra barbariška, paremta tik karine galia ar nukreipta prieš planetoje likusius žemiečius. Wireman'as, Įsibrovėlių vežamas jų bazės link, mato visiškai priešingą vaizdą: „tik pravažiavus prieškalnę, plentas ėjo per pienininkystės fermą, mažus kaimus ir miestus. Viskas aplinkui klestėjo ir atrodė dailiai. Wireman'as matė laukais bei miesto šaligatviais vaikštančius gerai maitintus, švarius žmones. Atrodė, jog viskas aplinkui ką tik nudažyta. Kelyje buvo nemažai gerai atrodančių automobilių, o už parduotuvių langų matėsi daug vartotojiškų prekių. Kartas nuo karto kas nors draugiškai pamodavo greitai važiuojančiam šarvuočiu, ir net trumpam laikui nesimatė pikto žvilgsnio ar pusiau paslėpto rūstaus veido. Michaelui Wiremanui kilo labai stiprus patenkintos liaudies, kuriai šarvuotis tebuvo policijos automobilis, įspūdis“ (Budrys 1990: 106). Citata labai primena sovietų vaizduojamą visuomenę: viskuo patenkinta, nestokojančia maisto bei kitų prekių ir apskritai nejaučiančių nepritekliaus ir kuriai yra nesvetima agrarinė kultūra (kas mokslinėje fantastikoje yra itin retas reiškinys). Be to, sudaromas įspūdis, jog žmonės į savo civilizacijos karinę galią žiūri su pagarba, taip parodant dar stipresnę visuomenės ryšį su Įsibrovėlių valdžia.

Apibendrinant, „Krentančiame degle“ ryšys su tarpukario Lietuva matomas per keturis aspektus: lyderystės tematiką, išėivijos, partizaninio judėjimo motyvus ir sovietų pateikiamos visuomenės įvaizdį. Visi šie aspektai nėra itin akcentuojami ar tiesiogiai siejami su XX a. vidurio Lietuvos realijomis, bet panašumas tarp to meto Lietuvos realijų ir kūrinio pasaulio yra akivaizdus, o fantastiškumas, būdingas tradicinei MF, yra retai kur pastebimas.

3.5 „Kas“ – mokslinė fantastika ir paralelė su Šaltuoju karu

1958 – ūjų romanas „Kas?“ meniškai tyrinėja amerikiečių mokslininko Lucaso Martino pokyčius, susijusius su atsakomybe ir su tuo susijusias dilemas. Ji kyla dėl to, kad vyras po sprogimo laboratorijoje patenka į rusų nelaisvę ir yra paverčiamas kiborgu, taip sutrikdant JAV valdžią – ar tai tas pats mokslininkas, kuriam nurodyta dirbti paslaptینگame projekte „K-88“, ar kiborgas, užprogramuotas šnipinėti JAV? Kita vertus, amerikiečiai neatmeta galimybės, kad tai Lucasas Martino, bet nuo šiol dirbantis išvien su sovietais. Tačiau knygoje matomas Šaltojo karo motyvas, o Lucasas Martino yra kovos tarp Jungtinių Amerikos Valstijų ir SSRS simbolis.

Šaltasis karas, vykęs tarp JAV ir SSRS 1948 – 1989 m., pasižymėjo tiesioginės karinės konfrontacijos nebuvimu. Nepaisant to, vyko varžymasis aukštųjų technologijų srityje, neišskiriant

ir karinės technikos bei ginklų tobulinimo. Šalys sukūrė atominės bombas, taip pavojingai priartėjant prie Trečiojo pasaulinio karo.

Romane „Kas?“ technologijų tobulinimo varžybas simbolizuoja projektas „K-88“. Jis nušviečiamas gana paslaptinai, nėra visiškai aišku, kam jis iš tikrųjų skirtas. Apie tai užsimenama tik knygos nugarėlėje esantis aprašymas, kuriame rašoma, kad „K-88“ yra „prietaisas, galintis išgelbėti pasaulį arba jį sunaikinti.“ Taigi, apie šio prietaiso paskirtį kyla dar daugiau klausimų.

Nepaisant to, aiškiausiai Šaltojo karo motyvas matosi tada, kai rašoma apie Martino situaciją po sprogimo laboratorijoje. Pagrindinis knygos herojus po nelaimės nebėra žmogus įprastą to žodžio prasme. Amputuotą ranką pakeitus mechanine, kai kuriuos vidaus organus dirbtiniais, Martino tampa kiborgu. Neatmetama tikimybė, kad kiborgas turi dirbtinį intelektą, reiškia, kad romanui būdinga ir robotikos tematika. Pagrindinį romano veikėją galima sulyginti su Isaac'o Asimovo „Dušimtmetinio žmogaus“ veikėju Andrew. Pastarasis yra robotas, tačiau vėliau siekia tikslo būti žmogumi – organine būtybe, turinčia jausmus. Kitaip tariant, iš roboto jis virsta kiborgu, o vėliau visiškai organine būtybe. Tačiau skirtingai nuo Andrew, Lucaso Martino charakteris vystomas nenuosekliai. Yra įterpti skyriai apie herojaus gyvenimą prieš sprogimą laboratorijoje. Šiuose skyriuose vyro būdo savybės po truputį atsiskleidžia, pasakotojas jo nepateikia kaip paslaptingos asmenybės. Visiškai priešinga situacija yra Martino tapus kiborgu. Iš pradžių jis nesiima kokių nors aktyvesnių veiksmų, yra apatiškas, nereiškiantis emocijų individas. Shawnas Rogersas, Centrinio Europos Sienų Dalijimo sektoriaus saugumo vadas, atsakingas už fiziko sutikimą prie SSRS sienų, bando išsiaiškinti, kas iš tiesų yra individas, prisistantis kaip Lucasas Martino. Taip „New Wave“ romanas įgauna detektyvo žanro ypatybes. Pasakotojas neatskleidžia skaitytojui, ar kiborgas yra tas, kuo teigiantis esąs. Skaitytojas pats tą turi išsiaiškinti, lygindamas kiborgo charakterį su žmogumi, dėl kurio tapatybės nekilo klausimų. Tai nėra lengva užduotis, tikrasis atsakymas atskleidžiamas pačioje knygos pabaigoje. Yra tik dvi užuominos, jog Lucasas Martino ir kiborgas gali būti vienas bei tas pats asmuo. Pirmoji – abiejų individų polinkis į loginį mąstymą. Tiek Martino prieš nelaimę laboratorijoje, tiek Rogerso tiriamas kiborgas vadovaujasi logika. Jiems nebūdingas emocianalus elgesys, ar ekspromtu priimami sprendimai. Antrasis ženklas, bylojantis, jog abu asmenys yra Martino, matomas vyrui aplankius savo buvusią merginą: „Jie [Rogersas ir jo bendradarbiai – aut.] išgirdo vyrą, vėl neryžtingai baldojantį į duris. Jo pėdos judėjo nervingai“ (Budrys 1986: 113).

Romano detektyvinė pusė pasiekia kulminaciją tada, kai Lucasas Martino apsigyvena fermoje. Jis pripranta prie kasdieninio gyvenimo ir atsisako tęsti „K-88“ projektą, taip nuvildamas Rogersą. Įdomu tai, kad galų kiborgas paneigia savo paties įtikinėjimus, jog jis yra Martino. Kaip paaiškėja vėliau, jis melavo. Galima teigti, jog tokį sprendimą pagrindinis knygos herojus priėmė

dėl noro tęsti normalų – fermerio – gyvenimą. Nenoras tęsti fiziko darbą gali turėti keletą priežasčių. Pirmoji – nuovargis. Turint omenyje projekto reikšmę JAV ir SSRS technologinėje konfrontacijoje, Martino gali patirti varginančią psichologinę įtampą. Kita vertus, dėl tos pačios priežasties, mokslininkui gali kilti pavojus gyvybei. Tęsiant projektą, užsakytą JAV vyriausybės, sovietai galėtų užsimanyti pašalinti asmenį, jiems tapusį kliūtimi. O jeigu būtų dirbams sovietams, JAV taptų Martino priešu.

Apibendrinus kūrinio apžvalgą ir analizę, matoma paralelė su Šaltuoju karu. Pagrindinis romano herojus yra JAV ir SSRS ginklavimosi ir aukštųjų technologijų varžymosi simbolis. Tai galima pasakyti tiek dėl, jog amerikiečių fizikas dalyvauja moksliniame projekte, tiek dėl to, kad jį sovietai jį paverčia kiborgu. Nežinia, kuriai šaliai jis dirba, sukuria detektyvinį elementą. Be to, tai sukuria identiteto problemą, pasitaikančią mokslinėje fantastikoje: kas iš tiesų yra veikėjas – robotas ar žmogus, kur yra riba žmogų verčianti robotu arba atvirkščiai.

4. ALGIO BUDRIO KŪRYBOS RECEPCIJA

Šiame skyriuje bus tyrinėjama Algio Budrio kūrybos recepcija Lietuvoje ir JAV. Bus atsižvelgta tiek į kritikų, tiek ir į skaitytojų nuomones.

4.1. Algio Budrio kūrybos recepcija Lietuvoje

Algio Budrio kūrybos recepciją galima motyvuotai skirstyti į dvi rūšis: recepciją Lietuvoje bei recepciją Amerikoje. Toks skirstymas pagrįstas ne tik geografiniais sumetimais, bet ir dėl didžiulio recepcijos masto skirtumo. Algio Budrio kūrybos recepcija Lietuvoje yra skurdi. Spausdintinių pavidalu publikuotų recepcijų iš esmės nėra. 2002 m. „Vagos“ leidykloje išleisto romano „Šelmis mėnulis“ pratarinėje yra trumpai aprašoma Algio Budrio biografija ir bendroji knygos informacija, tačiau platesnių apmąstymų apie romano semantinį turinį, kurio yra pilna, neužsiminta.

Mokslinė fantastika jau nuo sovietmečio nebuvo naujiena ir Lietuvoje. Kaip bendrame 1999 m. straipsnyje „Lietuviškos fantastikos bruožai“ rašė istorikas publicistas bei MF rašytojas Gediminas Kulikauskas, religijotyrininkas, literatūrologas, fantastinės literatūros gerbėjų klubo „Dorado“ įkūrėjas Gediminas Beresnevičius ir MF rašytoja Diana Butkienė, „kalbant apie fantastiką ir jos padėtį buvusioje LTSR bei dabartinėje Lietuvos Respublikoje, pirmiausia derėtų tinkamai apibrėžti tokią savoką kaip „lietuviška fantastika“. Iš tiesų, kas yra lietuviška fantastika? Kuo ji turėtų skirtis nuo kitų šalių, kad nusipelnytų tokio pavadinimo? Į gana dažnai pasitaikančią nuomonę, kad lietuvių fantastikos iš viso nėra, o jei ir yra, tai mūsų fantastų kūriniai tokie silpni ir nereikšmingi, kad negali būti net prilyginami užsienio autorių darbams, reikėtų žiūrėti kritiškai, kaip į itin kraštutinį vertinimą.“¹² Nors Lietuva negali pasigirti dideliais laimėjimais MF literatūroje (taigi lietuvių literatūrologai atsargiai vertina Budrio, kaip lietuvių fantastą, įvaizdį, – aut.), straipsnio autorių nuomone, yra žmonių, kurie rašo ir rašė šia tema). Galima išskirti kelis autorius, darbus publikavusius užsienyje: Rusijoje – Banguolis Balaševičiaus, Prancūzijoje – Silvestras Rimgaudas Sinkus, kūrusių septintajame XX a. dešimtmetyje, Vokietijoje – Elzė Surgailytė, Mykolas Katkus), kurie beveik visada turi paantraštę „lietuvių fantastika“. Užsienyje spausdinami ir kritiniai straipsniai apie lietuvių fantastiką (pavyzdžiui, Dianos Butkienės straipsnis „Alien Contact“, išspausdintas Vokietijoje), daugelis užsienio (ypač Vokietijos) fantastikos žurnalų iliustruoja savo leidinius tokių lietuvių fantastų – dailininkų darbais kaip Virgilijus Skinderskis, Herta Matulionytė, Janina Strockienė, Gintaras Vaišnoras, Egidijus Leliūnas.

¹²Kulikauskas G., Beresnevičius G., Butkienė D. *Lietuviškos fantastikos bruožai*. Prieiga internete: http://www.qedata.se/dr/liet_fant_bruozai.htm (žiūrėta 2015-04-14).

Algiui Budriui žmogaus tautinės tapatybės klausimas buvo aktualus tiek kūryboje, tiek gyvenime. „Kas aš esu? Lietuvis ar amerikietis?“ Kalbėdamasis su rašytoju ir įvairių žurnalų redaktoriumi Charles'u Platt'u (tuo metu rašiusiu knygą „Dream Makers. Science Fiction and Fantasy Writers at Work“ („Svajonių kūrėjai. Mokslinės fantastikos ir fantasy rašytojai darbe“), vienas garsiausių MF žanro atstovų sakė: „Iš esmės aš lietuvių valstietis ir „už manęs yra daugybės amžių sukultūrėjimo. Sėdžiu čia, bandydamas būti vidurinės klasės amerikiečiu, bet aš toks neesu“ (Platt: 1987, 59).

Apie Budrį biografinio pobūdžio straipsnį yra parašęs Gediminas Beresnevičius (publikuotas tinklalapyje www.fantastika.lt). Jame paminėti keli garsesni rašytojo darbai („Krentantis deglas“, „Netikra naktis“, „Kas?“, „Šelmis mėnulis“, „Michaelmas“, „Sunkus nusileidimas“). Be to, paminėta, kad lietuvių kilmės autorius buvo laikomas vienas geriausių stilistų, užsiminta, kad Budrys du kartus buvo arti to, jog gautų „Hugo“ premijas. Beresnevičius Budrį parodo ir kaip profesionalų apžvalgininką ir kritiką, ne kartą buvusį Hubbard'o projekto „Ateities rašytojai“ žiūri narį. Jis trumpai užsimena ir apie „Šėlmį mėnulį“, teigdamas, jog knygoje „randama daugybė simbolinių ir mitologinių motyvų“ (Ten pat).

Algis Budrys kartais per dieną parašydavo du publikavimo vertus apsakymus. Dėl šios priežasties Gintaras Beresnevičius nesistebi, jog „kurdamas "humanitarinės" pakraipos socialines problemas keliančius apsakymus A. Budrys labai greitai prasimušė į žanro lyderius“ (Ten pat). Budrys pasirašinėjo įvairiais pseudonimais: David C. Hodgkins, Ivan Janvier, Paul Janvier, Robert Marnier, William Scarff, John A. Sentry, Albert Stroud ir (bendradarbiaujant su Jerome Bixby) Alger Rome. Tiesa, Beresnevičius mažai užsimena apie autoriaus ryšius su Lietuva – tik apie atvykimą į Lietuvos mokslinės fantastikos mėgėjų renginį „Lituanicon“ 1999 m. Straipsnyje paimta dalis Budrio bei Platt'o interviu, kur rašytojas kalba apie savo vaikystę Lietuvoje, o vėliau JAV.

Kita vertus, internete galima rasti vieną rašytojo Gedimino Kulikausko straipsnį, kuris yra patalpintas tinklalapyje www.skaityta.lt. Jo recenzijos struktūra padalinta į tris dalis: kaip įžangą jis pateikia ištrauką iš knygos – iš daktaro Hawks'o ir kaskadininko Barker'io dialogo fragmento. Antroje dalyje Kulikauskas lakoniškai nusako romano gyvavimo Lietuvoje padėtį: „Štai pagaliau seniai laukta, ilgai žadėta bei tyliai pasirodžiusi žymiausio lietuvių fantastikos rašytojo A. Budrio knyga, mielaširdingai "Vagos" leidyklos išleista, papildė ir taip sausakimšas knygynų lentynas. Veikiausiai ten ji nepastebėta ir pranyko it koks šaltinio lašas jūroje, nes bent iki šiol jokių didesnių atsiliepimų <...> negirdėta, knyga neįsiveržė it raketa į "Vagos" knygynų dešimtuką (atvirksčiai, finansine prasme ji veikiau it meteoras tėsėsi žemėn).“ Tokia citata Kulikauskas supriešina Budrio, kaip žymiausio Lietuvos fantastą, vardą bei jo reikšmę Lietuvos kontekste, ypač turint omenyje, jog kalba eina apie garsiausią rašytojo kūrinį, su jo žinomumu Lietuvoje. Teigdamas, kad

knyga „pranyko“ knygynų lentynose, Kulikauskas neakivaizdžiai parodo pačios MF, kaip žanro, nepopuliarumą Lietuvoje. Taip paaiškėja, jog jo, Beresnevičiaus bei Butkienės bendrame straipsnyje minėtas didžiulis MF populiarumas esti sąlyginis, kitų literatūros žanrų populiarumu nekonkuruotas apskritai visoje Europoje.

Tokią apverktiną padėtį jis sulygina su hipotetine situacija, kurioje pasaulinio garso detektyvų lietuvis autorius būtų atvykęs į Lietuvą (ką padarė Budrys, 1999 m. svečiavęsis lietuvių fantastų suvažiavime „Lituanicon 2008“, vykusį Vilniuje). Straipsnio autorius pastebi, kad tai susiję ne tik su XXI a. lietuviško suvokimo, kiek verta mokslinė fantastika, bet ir dėl pačių fantastikos mėgėjų kaltės: „Tokia jau mūsų, brolių fantastų, bėda - nemokame reklamuoti ir reklamuotis, gal tik piktdžiugiškai pasidžiaugti nesėkme. O juk šia knyga, šiuo autoriumi lietuviu, kurį pagal jo "svorį" galima pavadinti lietuvių Lem'u ar Sapkovsk'iu Vakaruose, kaip jokiais kitais, buvo galima pasinaudoti reabilituojant tautos akyse vis dar geltonąją literatūrą vadinamą fantastiką...“ (Ten pat). Perskaičius tokią gerą įvertinimą žadančią pradžią, galima pamanyti, jog Gediminas Kulikauskas tik girs „Šelmį mėnulį“, tačiau taip nėra. Visgi jis garsiausią Budrio romaną vertina ne kaip pramoginį kūrinį o užsiima savo minėtoju fantastikos, kaip rimtosios literatūros, reklamavimu. Kulikauskas iš karto pastebi, jog Budrio kūrinys – nėra tradicine mokslinė fantastika, ne tradicinė SF klasika, o veikiau romanas apie žmonės ir jų jausmus, kai fantastinis aspektas – tik kontekstas, savotiškas kūrinio prieskonis.

Apžvalgos autorius giria patį kalbos stilių, palygindamas jį su „magiška Rėjaus Bredberio žodžio žaismo jėga.“ Tai motyvuojama lėta, tačiau nenuobodžia išanga, kuri yra estetiška, „užburianti“, kiek kitokia (atkreipiamas dėmesys į žodžio „valioti“ vartojimą, kuris yra itin retas tiek lietuvių, tiek verstinėje literatūroje). Logiška, jog teigiamai atsiliepiama apie „Šelmio mėnulio“ vertėjos A. Jucytės darbą, kuri, Gedimino Kulikausko nuomone, „Šelmį mėnulį“ Lietuvos skaitytojui pateikė talentingai.

Kulikauskas atkreipia dėmesį į Algio Budrio romane pavaizduotos technologijos novatoriškumo realiatyvumą: „Budrio romanas parodo ir kitą įdomią detalę - rašydami fantastiką, nesigilinkite į technines detales, po 5 metų jos atrodys kiek iškreiptu realybės atspindžiu, po dešimt gali pasenti, na o po ilgesnio laiko tarpo - atrodys truputį juokingai ir naiviai, kaip kad kai kurie Džeimso Bondo serialų daikčiukai, kurie šiandien yra vos ne kasdieninio naudojimo... (Ten pat).“

Rašytojas taipogi pastebi Barker'io abejojimą, kiek visgi naudinga yra ši misija, kokia yra tos misijos prasmė, savęs palyginimą su vabalu, kuriam geriau apeiti skardinę (t.y. artefaktą) nei bandyti pasižiūrėti, kas tai yra per daiktas, kas joje yra: „Visa tai mėšlas. Argi vabalas dėl to taps laimingesnis? Ar jis iš to ką nors laimės? Argi jam pavyks išsivaduoti? Argi kiti vabalai supras, kuo jis užsiima, argi imsis remti ir šerti jį, kol jis veltui švaistys laiką? Bent kiek sumanesnis vabalas

paprasciausiai apie tą skardinę, daktare, ir toliau patenkintas gyvens savo gyvenimą.“ (Ten pat). Pats Kulikauskas į šį klausimą neatsako, taip tarsi leisdamas apžvalgos skaitytojui pačiam spėlioti, koks iš tiesų yra atsakymas. Kita vertus, taip kuriamas skaitytojo smalsumas, skatinamas noras nusipirkti bei perskaityti Budrio romaną.

„Šelmio mėnulio recepcija galima laikyti Kulikausko apžvalgos skaitytojų komentarus. Nors tai buitine kalba parašytos nuomonės, kurias dėl argumentavimo stokos bei pačios retorikos jokių būdu nebūtų galima laikyti profesionaliomis, tačiau jos yra svarbios, analizuojant Algio Budrio recepciją: tiek dėl to, kad kalbama apie riboto, žanrinės literatūros mėgėjų rato, tiek apskritai dėl rašytojo kūrybos refleksijų stokos.

Kulikauskas pastebi, jog žmogus yra universali būtybė, galinti atlikti kelis darbus vienu metu. Diskusija baigiama taip, ne vienam iš vartotojų nepakeitus savo nuomonės. Visgi, kaip ir kitos diskusijos, kurios bus aptariamos vėliau.

Apžvalgininkas Budrį laiko vienu geriausių fantastų, pavadindamas jį lietuvių Lemu ar Šapkovskiu.

Pastebėtina, jog bendroji skaitytojų nuomonė apie „Šelmį mėnulį“ yra ganėtinai neigiama. Kai kurie komentatoriai atkreipia dėmesį, jog romanas veikiausiai yra psichologinis nei SF žanro pavyzdys. Skaitytoja snieguole tai aptaria kiek plačiau, įvertindama veikėjų portretus, kurie jai pasirodė įdomūs savo ryškumu, vientisumu ir ekstremalumu, nors kai kurie jos neįvardinti epizodai jai pasirodė „nupsichologinti“, dėl to išreiškiamas priekaištas: „skaitai epizodus, ir iškyla psichologijos vadovėlių tekstai atminty“ (Kulikauskas 2002).

3.4. Algio Budrio kūrybos recepcija JAV

Užsienio apžvalgos yra daugiausiai teigiamos. Budrio intencija dėmesį koncentruoti į rimtą literatūrai būdingas temas, o ne fantastinius aspektus.

Algio Budrio darbus yra apžvelgę jo kolegos. Pavyzdžiui, amerikiečių rašytojas bei apžvalgininkas bei mėnesinio MF žurnalo apžvalgininkas Goldas, Floydas Cliffordas, pasirašantis slapyvardžiu Floydas C. Gale, straipsnyje „Galaktikos 5 – ių žvaigždučių stalčius“ („Galaxy’s 5 star shelf“) apie Budrio romaną užsimena itin trumpai bei lakoniškai. Goldas knygoje išvelgia „velniškai gerą“ pasakojimą. Visgi keista, jog toks įvertinimas išreiškiamas tik lakonišku turinio atpasakojimu. Nors be Budrio aptariami ir kiti to meto autoriai: C.S. Lewis, John’as W. Campbells, Johnas C. Lilley, žurnalo skaitytoją apžvalga su vieno sakinio komentaru bei keturių iš penkių žvaigždučių įvertinimu sužino tik tokio tipo santrauką, kuri paprastai minima knygų viršėliuose.

Frederikas Pohlas straipsnyje „Jei” pasauliai” (“Worlds of if”) gyrė romaną kaip išskirtinį darbą rašytojo karjero. Kaip atitikmenį Pohlas paminėjo Huxley „Naujasis drąsus pasaulis“ (“Brave New World”). Amerikiečių rašytojo apžvalga įdomi tuo, jog jis Budrio romaną laiko istorine knyga apie to meto Lietuvą. Anot jo, „kaip MF knyga, turinti defektą – ji vargiai primena MF knygą. Pakeisk vardus, ir tai taps istorija apie dabartinę Lietuvą, apie Antrojo pasaulinio karo Prancūziją – apie bet kurią okupuotą šalį“ (p. 95). Šioje „istorijoje apie bet kurią okupuotą šalį“, Pohl’as išvelgia pasakojimą apie partizanus bei politiką, kurioje niekas nelaiko „silpnybės stiprybės dovana“ (Ten pat).

Pohl’as užbaigia „Krentančio deglo“ apžvalgą mintimi, kad šis ryškus istorinis kontekstas, užgožiantis MF apraškas romane, niekieno neturėtų atstumti, nors, kaip jis rašo „nesugeba atsikratyti jausmo, kad einama klaidingu keliu.

„Šelmis mėnulis taipogi susilaukė kritikų dėmesio, kuris, vėlgi, yra teigiamas. Cat Fitzpatrick, “Topside Press” redaktorė, taikliai pastebi, jog artefakto tyrinėjimai „Budriui tėra tik įrankis analizuoti žmogaus psichologiją, susidūrus su jo ekstremaliais sunkumais”. Apžvalgininkė teigia, kad tyrinėjimai atskleidžia Barker’io asmenybę, balansuojančią ties noru mirti bei poreikiu kažką kitiems įrodyti. Anot jos, jie taipogi atskleidžia Hawks’o „šaltakraujiška ambicija atrakinti ateivių artefakto paslaptis“, šiam tikslui siunčiant žmones mirti. Cat Fitzpatrick pastebi mirties motyvą, identiteto problemą. Fitzpatrick apibendrina, jog tai sudėtinga knyga, „turinti daug sluoksnių be atsakymų. Veikėjų dialogų stilistika palyginama su Francio Scott’o Fitzgerald’o „Didžiuoju Getsbiu“ ir tai yra bruožas, kuris lems, ar skaitytojui romanas patiks.

Pastebėtina, kad apžvalgininkės teiginys, kad romanas nepateikia „atsakymų“ yra kiek per drąsus. Romane gana akivaizdžiai, per dialogus, atskleidžiama meilės reikšmė žmogui, ryšys su mirtimi bei prisiminimų vaidmuo gyvenime. Be to, dialogai vargu ar gali būti laikomi pagrindiniu faktoriumi, kokią nuomonę apie romaną susidarys skaitytojas. Turint omenyje, kad knyga priklauso mokslinės fantastikos žanrui, skaitytojų nuomonė priklausys nuo fantastinių reiškinių, įvykių vaizdavimą ir jų vaidmenį kūrinyje. Todėl „kietosios SF“ megėjai „Šelmį mėnulį“ nepriskirs prie jiems patinkančių kūrinių sąrašo, net jei patys dialogai pasirodys puikūs.

IŠVADOS

Remiantis įvairių Lietuvos ir JAV literatūros kritikų darbais ir atlikta trijų Algio Budrio tekstų: „Šelmis mėnulis“, „Krentantis deglas“ ir „Kas?“ analize, galima daryti tokias išvadas:

1. Žanrų kritika yra labai senas būdas, siekiantis suprasti literatūrą, kurį pradėta naudoti senovės Graikijoje. XVIII a. jis tapo dominuojančia literatūros kritika, tačiau XIX a. jos populiarumas atslūgo. XX a. viduryje Žanrų kritika susidomėta iš naujo.

2. Amerikiečių literatūros kritikas Ericas Donaldas Hirschas pabrėžia kiekvieno kūrinio individualumą. Nuo skaitytojo supratimo, koks yra veikalo žanras, priklauso ir to žanro percepcija. Jeigu skaitytojas kūrinį priskirs klaidingam žanrui, atsiras ir klaidingas kūrinio aiškinimas. Veikalą reikia priskirti tą žanrą, kuris jam buvo priskiriamas kūrinio publikavimo metu.

3. Remiantis Bruce Sterlingo tyrimais, buvo išryškinti esminiai MF bruožai. Mokslinė fantastika yra žanras, kuriame neįmanomą stengiamasi paversti įmanomu. Žanro tematika yra plati: ji apima temas apie utopinę ar antiutopinę visuomenę, robotiką, susidūrimą su ateiviais, naująsias technologijas, alternatyviąją istoriją. Kūriniui gali būti būdingos dvi ar daugiau temų. Mokslinė fantastika skiriama į dvi rūšis – „minkštąją“ mokslinę fantastiką ir „kietąją“. „Minkštą MF paprastai domina socialinių, artimos ateities tyrinėjimas, o „kieta“ mokslinė fantastika rodo technologijų išsivystimą be jokios rimtesnės priežasties.

4. 1960 m. pradžioje Britanijoje ir Jungtinėse Valstijose Michaelo Moorcocko ir Harlano Ellisono išvystytas „New Wave“ judėjimas paskatino tam tikrus pasikeitimus mokslinėje fantastikoje.

„Naujosios bangos“ atstovai rašė avangardistinius kūrinius taip praplėsdami tradicinės mokslinės fantastikos ribas. Nors „New Wave“ atstovų rašymo manierą yra sunku apibrėžti (tai niekada nebuvo formalus literatūrinis judėjimas), bet jo esminis siekis yra parodyti, kad mokslinė fantastika gali būti ir turi būti vertinama rimtai. „Naujosios bangos“ literatūra pasižymi panašiais bruožais kaip ir septintojo vėlyvojo dešimtmečio kontrakultūra, taip pat įvardintą terminu „New Wave“: „Naujosios bangos“ rašytojai kūrinuose domėjosi tuometine dabartimi ar artima ateitimi, rytų religijomis, farmakologiniais vaistais.

5. Budrio kūryboje galima išvelgti beveik visas tradicinei mokslinei fantastikai būdingas temas: kelionės į kosmosą, susidūrimas su ateiviais, utopinė visuomenė, robotika, naujosios technologijos. Kita vertus, Budrio kūryboje matomi keli „Naujosios bangos“ bruožai. Ją, kaip ir kitų „New Wave“ atstovų prozą, galima priskirti „minkštajai“ mokslinei fantastikai. Budrio kūryboje matomi keli „Naujosios bangos“ bruožai. Ją, kaip ir kitų „New Wave“ atstovų prozą, galima priskirti „minkštajai“ mokslinei fantastikai. Be to, Algio Budrio kūriniai, kaip ir „Naujosios

bangos“ atstovų darbai, gali būti priskiriami rimtajai literatūrai, nors lietuvių kilmės rašytojui nebūdingas avangardas. Nors nėra skiriamas dėmesys rytų religijoms, bet lietuvių kilmės autoriaus romanuose aprašyti visuomenei būdingi Friedricho Nietzsche Antžmogio teorijos elementai.

6. Nors Algis Budrys didžiąją gyvenimo dalį praleido Jungtinėse Amerikos Valstijose, rašytojas teigė, kad jo tėvas jį išmokė būti patriotu. Interviu Budrys daugiausiai kalba apie savo tėvą, praktiškai neminėdamas kitų šeimos narių. Rašytojas su Lietuva nenutraukė ryšių – 1999 metais jis apsilankė Klaipėdoje, dalyvavo fantastikos gerbėjų suvažiavime „Lituanicon“.

7. Tiek JAV, tiek Lietuvos literatūros kritikai, tokie kaip Charlesas Plattas, Johnas Clute, Frederikas Pohlas, Gediminas Kulikauskas, Gintaras Beresnevičius Algio Budrio kūrybą vertina teigiamai. Jie pastebi rašytojo sugebėjimą rašyti „minkštąją“ mokslinę fantastiką, atkreipia dėmesį, jog ne fantastiniai, o rimtajai literatūrai būdingi motyvai, Budrio kūryboje atlieka svarbų vaidmenį. Apžvalgų komentatorių nuomonė yra prieštaringa. Budrio romanuose rimtajai literatūrai būdingi elementai kai kuriems mokslinės fantastikos gerbėjams nėra priimtini.

8. Dviejuose iš trijų analizuotų romanų matomos paralelės su realijomis Lietuvoje. „Šėlmyje mėnulyje“ paralelių su tuometiniu gyvenimu Lietuvoje nėra. Šiam romanui yra svarbesni santykiai tarp knygos veikėjų ir mokslinis aspektas. Tradicinės mokslinės fantastikos elementas, pabrėžiantis naujų technologijų veikimą, susidūrimą su ateiviais, naudojamas tik kaip kontekstas. „Krentančiame degle“ matoma paralelė su Lietuvoje vykusiu partizaniniu judėjimu, okupuotos šalies visuomene ir valdymo formomis. Romane paliečiama lyderystės tematika taip pat aktuali, ji primena diktatūros egzistavimą XX a. vidurio Lietuvoje. Mokslinės fantastikos elementų yra dar mažiau nei „Šėlmyje mėnulyje“. Romane „Kas?“ matoma paralelė su Šaltuoju karu. Pagrindinis romano herojus yra amerikiečių fizikas, bet rusams jį pavertus kiborgu, amerikiečiai pradeda abejoti jo tapatybe. Dėl šios priežasties jis tampa JAV ir SSRS ginklavimosi ir naujų technologijų vystymo varžybose. Nežinia, kuriai šaliai jis iš tiesų dirba, sukuria identiteto problemą, pasitaikančią mokslinėje fantastikoje: ar veikėjas yra robotas, ar žmogus, ir kur yra riba žmogų verčianti robotu arba atvirkščiai.

9. Darbe iškelta hipotezė pasitvirtino. Algio Budrio kūrybos analizė parodė, ji turi tiek rimtosios literatūros bruožų, tiek tradicinės mokslinės fantastikos elementų. Be to, jo kūrybą galima priskirti „Naujosios bangos“ judėjimui.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai:

1. Budrys A. 1991: *Falling Torch*. New York, A Baen Books Original.
2. Budrys A. 1987: *Who?* New York, Warner Books.
3. Budrys A. 2012: *Rogue Moon*. London, Gollancz.

Literatūra:

4. *Alien Structures on the Moon*. Prieiga internete:
<http://www.inquisitr.com/2158158/nasa-employees-huge-alien-structures-and-ufos-on-dark-far-side-of-moon-video/> (žiūrėta 2016.02.22).
5. Beresnevičius G. *Algis Budrys*. Prieiga per internetą
<http://fantastika.lt/archyvas/content-id=170.php.html> (žiūrėta 2015.04.01).
6. Beresnevičius G., Butkienė D., Kulikauskas G. 1999: *Lietuviškos fantastikos bruožai*. Prieiga internete:http://www.qedata.se/dr/liet_fant_bruozai.htm (žiūrėta 2015-04-14).
7. Clute J. 2008: *Algis Budrys: Science-fiction writer and editor*. Prieiga per internetą:
<http://www.independent.co.uk/news/obituaries/algis-budrys-sciencefiction-writer-and-editor-846966.html> (žiūrėta 2015.02.01).
8. Denardo J. 2005: *REVIEW: Rogue Moon by Algis Budrys*. Prieiga internete:
https://www.sfsignal.com/archives/2005/05/review_rogue_moon_by_algis_budrys/
(žiūrėta 2015.04.16).
9. Eos A., Goldslacher A. *Science Fiction & Fantasy: A Genre With Many Faces*. Prieiga internete: <https://www.sfsite.com/columns/amy26.htm>.
10. Fitzpatrick C. *Rogue Moon by Algis Budrys*. Prieiga per internetą:
<http://www.fantasybookreview.co.uk/Algis-Budrys/Rogue-Moon.html> (žiūrėta 2015.04.16).
11. Guerin W., Labor E., Morgan L. Reesman J.C., Willingham J. R. 1992: *A Handbook of Critical Approaches to Literature*. New York, Oxford University Press.
12. ISFDB – *The Internet Speculative Fiction Database*. Prieiga internete:
<http://www.isfdb.org/cgi-bin/title.cgi?704> (žiūrėta 2016-03-02).
13. Kulikauskas G. 2002: *Algis Budrys „Šelmis mėnulis“*. Prieiga per internetą:
<http://skaityta.lt/old/algis-budrys-selmis-menulis.html> (žiūrėta 2014.10.20).

14. LOA – *Library of America*. Prieiga internete:
http://www.loa.org/sciencefiction/biographies/budrys_conversation.jsp (žiūrėta 2015.04.16).
15. *Mokslinės fantastikos literatūra*. Prieiga internete:
<http://www.astronomija.info/mokslines-fantastikos-literatura/> (žiūrėta 2016-03-12).
16. NYbooks – *The New York Review of Books*. Prieiga internete:
<http://www.nybooks.com/contributors/james-walton/> (žiūrėta 2016-02-09).
17. O’Neill J. 1997: *A Conversation With Algis Budrys*. Prieiga internete:
<https://www.sfsite.com/08a/alg14.htm> (žiūrėta 2015.04.16).
18. Platt C. 1987: *Dream Makers. Science Fiction and Fantasy Writers at Work*. New York, Ungar.
19. Pohl F. *The Way the Future Blogs*. Prieiga internete:
<http://www.thewaythefutureblogs.com/2010/07/algis-budrys/> (žiūrėta 2015.04.16).
20. Powers T. *Tim Powers on „Who?“* Prieiga internete:
<http://www.loa.org/sciencefiction/appreciation/powers.jsp> (žiūrėta 2015. 04.16);
21. SFE – *The Encyclopedia of Science Fiction*. Prieiga internete: http://www.sf-encyclopedia.com/entry/new_wave (žiūrėta 2015-02-01).
22. Sleight G. 2012: *American Science Fiction: Where to begin?* Prieiga internete:
https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/american-science-fiction-where-to-begin/2012/12/06/abe098cc-37e8-11e2-8a97-363b0f9a0ab3_story.html
 (žiūrėta 2016-03-02).
23. Sleight G. 2008: *Yesterday’s Tommorows: Algis Budrys*. Prieiga internete:
<http://www.locusmag.com/Features/2008/06/yesterdays-tomorrows-algis-budrys.html>
 (žiūrėta: 2015.04.16).
24. Sterling B. 2008: *Science fiction. Literature and performance*. Prieiga internete:
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/528857/science-fiction> (žiūrėta 2015.02.01).
25. Walton J. *Hard Landing*. Algis Budrys. Prieiga internete:
<http://www.cs.cmu.edu/afs/cs/usr/roboman/www/sigma/review/hardlanding.html>
 (žiūrėta 2016.02.09).

PRIEDAI

Priedas nr. 1. Apdovanojimai Algiui Budriui

Vieta	Metai, apdovanojimas	Pavadinimas	Kategorija
Nominacija	1956, Hugo	„Niekas nevargina Guso“	Geriausia trumpa istorija
Nominacija	1956, Hugo	„Vasaros pabaiga“	Geriausia apysaka
Nominacija	1959, Hugo	„Kas?“	Geriausias romanas
Nominacija	1959, Hugo	„Jūros kraštas“	Geriausia trumpa istorija
Nominacija	1961, Hugo	„Šelmis mėnulis“	Geriausias romanas
Nominacija	1976, Atheling	„Fundamentas ir Asimovas“	William'o Atheling'o Jaunesniojo apdovanojimas už kritiką ar apžvalgą
Nominacija	1976, Hugo	„Tylios laiko akys“	Geriausia apysaka
4	1976, Locus	„Tylios laiko akys“	Geriausia apysaka
3	1976, Locus		Geriausias kritikas
Nominacija	1976, Nebula	„Išskutimas ant kaulų“	Trumpa istorija
13	1977, Locus	„Michaelmas“	Geriausias MF romanas
3	1977, Locus		Geriausias kritikas
5	1978, Locus	„Michaelmas“	Geriausias MF romanas
7	1979, Locus	„Vestuvinis karo paukščių šokis“	Geriausia novelė
11	1979, Locus	„Kraujas ir apdegimas“	Geriausia vieno autoriaus kolekcija
Nominacija	1981, Atheling	„Samdomas rojus“	William'o Atheling'o Jaunesniojo apdovanojimas už kritiką ar apžvalgą
Preliminarus	1984, Prometheus	„Krentantis deglas“	Prometėjo Šlovės

nominantas			muzejiaus apdovanojimas
Nominacija	1986, Hugo	“Benchmarks: Galaxy Bookshelf”	Geriausia negrožinės literatūros knyga
11	1986, Locus	“L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future”	Geriausia antologija
1	1986, Locus	“Benchmarks: Galaxy Bookshelf”	Geriausia negrožinė literatūra / geriausia informacinė knyga
12	1987, Locus	“L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future, Volume II”	Geriausia antologija
14	1988, Locus	“L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future, Volume III”	Geriausia antologija
21	1989, Locus	“L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future, Volume IV”	Geriausia antologija
32	1990, Locus	“What Befell Mairiam”	Geriausia trumpa istorija
22	1990, Locus	“L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future, Volume V”	Geriausia antologija
20	1991, Locus	„L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future, Volume VI“	Geriausia antologija
15	1992, Locus	“L. Ron Hubbard Presents Writers of the Future, Volume VII”	Geriausia antologija

Nominacija	1994, SF Chronicle	„Sunkus nusileidimas“	Geriausias romanas
Atšaukta nominacija. Publikuota vieneri metai prieš galimą nominavimą.	1994, Hugo	„Sunkus nusileidimas“	Geriausias romanas
Garbingi paminėjimai	1994, Hugo		Geriausias profesionalus redaktorius
Nominacija	1994, Hugo	“Tomorrow Speculative Fiction – 1993”	Geriausia publicistika
6	1994, Locus	„Sunkus nusileidimas“	Geriausias MF romanas
10	1994, Locus		Geriausias redaktorius
8	1994, Locus	“Tomorrow Speculative Fiction”	Geriausias žurnalas
Nominacija	1994, Nebula	„Sunkus nusileidimas“	Geriausias romanas
Nominacija už galutinio atrinkimo	1995, Hugo		Geriausias profesionalus redaktorius
9	1995, Locus	“Tomorrow Speculative Fiction” - 1994	Geriausia publicistika
9	1995, Locus		Geriausias redaktorius
Nominacija už galutinio atrinkimo	1995, Hugo	“Tomorrow Speculative Fiction”	Geriausias MF žurnalas
Nominacija už galutinio atrinkimo	1996, Hugo		Geriausias redaktorius
11	1996, Locus	“Tomorrow Speculative Fiction” - 1995	Geriausias žurnalas
13	1996, Locus		Geriausias profesionalus redaktorius

Nominacija už galutinio atrinkimo	1997, Hugo	“Tomorrow Speculative Fiction”	Geriausia publicistika
Nominacija už galutinio atrinkimo	1997, Hugo		Geriausias redaktorius
4	1998, Locus	“Tomorrow Speculative Fiction” 1996	Geriausias žurnalas
Nominacija už galutinio atrinkimo	2001, Locus	“Outposts: Literatures of Milieux”	Geriausia negrožinė literatūra
Atšaukta nominacija. Netinkama.	2002, Hugo	“L. Ron Hubbard Presents the Best of Writers of the Future”	Geriausia antologija
Nominacija už galutinio atrinkimo	2002, Hugo	“L. Ron Hubbard Presents the Best of Writers of the Future, Volume XVII”	Geriausia antologija
Nominacija	2007, BSFA		Geriausias profesionalus redaktorius
1	2007, First Fandom	„Kas?”	BSFA penkiasdešimtmečio jubiliejaus apdovanojimas: geriausias 1958 romanas
1	2009, Nebula		Saulėgrįžos apdovanojimas
9	2014, Locus	“Benchmarks Revisited: F&SF "Books" Columns” - 1983-1986	Geriausia negrožinė literatūra
11	2014, Locus	“Benchmarks Concluded: F&SF "Books" Columns” -	Geriausia negrožinė literatūra

		1987-1993	
--	--	-----------	--

Šaltinis: ISFDB – *The Internet Speculative Fiction Database*. Prieiga per internetą: <https://www.google.lt/search?q=isfdb&oq=isfdb&aqs=chrome..69i57j69i60l4j69i59.5499j1j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (žiūrėta: 2016-04-20).

Viešnagės Lietuvoje metu Algis Budrys su žmona Edna aplankė tėvo išlaisvintą Klaipėdą. Rašytojas žavėjosi naujais pastatais, gerai sutvarkytais keliais. Jis, sulaukęs klausimo apie ateities planus, prisipažino rašantis romaną, kuriame vaizduojami įvykiai, apimantys laikotarpį nuo 2000 iki 3000 metų (Beresnevičius).